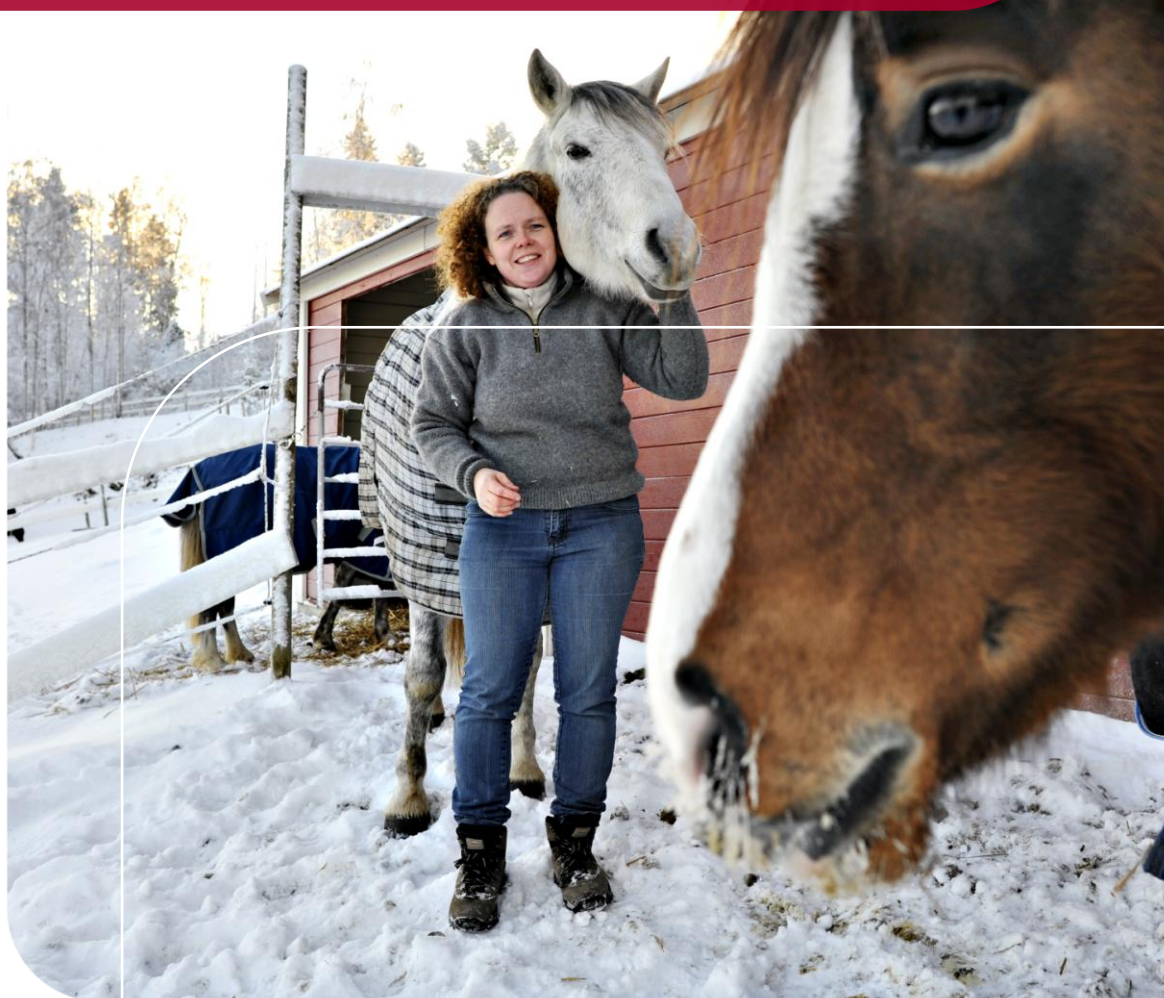

Jo mere vi er sammen, jo rikere vi blir?

– *Betydningen av partners involvering i gårdsdrift*

Marianne Eidem Fostervold (red)

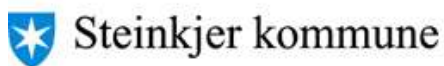
Senter for kunnskap
og likestilling

NILF

Norsk institutt for
landbrukøkonomisk forskning

Jo mere vi er sammen, jo rikere vi blir?

–Betydningen av partners involvering i gårdsdrift

Marianne Fostervold (Red.)

Denne undersøkelsen er en forundersøkelse finansiert av Steinkjer kommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Nordland fylkeskommune. Undersøkelsen er gjennomført av KUN Senter for kunnskap og likestilling (KUN) i samarbeid med Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) og NILF Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF).

Innhold

Summary in English	4
Sammendrag	6
Bakgrunn	9
Problemstilling	11
Kapittel 1: Økonomisk inntjening over tid sett i lys av partners involvering – Kvantitative analyser av data fra driftsgranskningene i jord- og skogbruk (Anna B. Milford & Torbjørn Haukås).....	13
Kapittel 2: Partners involvering – Har det betydning for økonomi, arbeidsmiljø og utviklingsplaner på gården? Kvantitative analyser av Trendundersøkelsen (Marit S. Haugen & Arild Kroken)	30
Kapittel 3: Dybdeintervjuer om partners betydning for drift og fremtidsplaner på gårdsbruket (Marianne Fostervold & Karin Hovde)	47
Felles oppsummering: Veien videre i nye forskningsprosjekter	58

Summary in English

The study has been financed by the municipality of Steinkjer, Nord-Trøndelag county and Nordland county. KUN centre for gender equality (www.kun.nl.no) represented by Karin Hovde has been Project leader, and the Centre for rural research, Norway (www.bygdeforskning.no/en) and the Norwegian agricultural economics research institute (www.nilf.no/english/english_main_page) have been project partners. Each participating partner stands responsible for one chapter in this final report, which has been edited by Marianne Eidem Fostervold from KUN. The report will be available free of charge in e-format from KUN's website.

The findings are to be used as a basis for further research. In their present form, the findings will also be used for capacity-building and policy planning in the agricultural planning offices in Steinkjer and Steigen municipalities (*kommuner*) and as a basis for policy planning regarding ownership and inheritance rules for farms.

This pilot study has focused on the importance of the farmer's *partner* along quantitative and qualitative lines of inquiry. To what degree do farmers' partners participate in the day-to-day work on the farm, and what is the impact of their participation on the farm economy and on social well-being? The inquiry has been performed as a quantitative study of available data on time and labour hours and farm economy and as a series of qualitative interviews with farmers and their partners.

Some of our findings are that:

- The quantitative study finds a positive correlation between partners' farm labour hours and farm income, but also that it would be more profitable for the family economy in total that the partner has paid work outside the farm. This purely economic analysis is found in full text in chapters 1 and 2 of the report.
  - The NILF studies are based on the registers for farm activities (driftsgranskningene) and find different levels of partner involvement based on type of farm (more for animals and plant-growing farms, less for grains). Farming couples' working hours have increased from 1990 to today, more so for the non-farmer partner, and the partner is also more likely now to have paid employment outside the farm.
  - The Bygdeforsk study is based on "Trendundersøkelsen" and among their findings are that gender has a major influence, male partners to female farmers are more likely to contribute more to farm labour. Again, partner participation is positively correlated to farm income, but not to family income as a whole. "Samdrift", farm cooperatives, are seen as a possible support system by farmers whose partners show little interest in farm activities.
- The KUN qualitative study finds that the partner can participate in other ways than what is traditionally seen as farm labour. Partner's emotional involvement is important to the farmer, both in terms of interest in farm events (such as visiting newborn calves) or making their own

projects and interests connected to the farm. This in turn had an effect of the farmers' motivation and on any children, where both partners were invested in the farm (in particular the mother), the children were more motivated for farm life in the future.

We also found indications that farmers' female partners may tend to under-report their labour hours based on differing understandings of what "farm work" entails.

Sammendrag

Hensikten med undersøkelsen var å belyse viktige temaer for videre forskning innen norsk landbruk, med blick på partners rolle på gårdsbruket. Målsetningen for dette forprosjektet var å undersøke omfanget av partners deltakelse i jordbruket, og hvilken betydning partners deltakelse har for blant annet økonomi og trivsel. Vi valgte å gjøre både kvantitative analyser av tilgjengelige data samt en kvalitativ intervjuundersøkelse.

Denne undersøkelsen er en forundersøkelse finansiert av Steinkjer kommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Nordland fylkeskommune. Undersøkelsen er gjennomført av KUN Senter for kunnskap og likestilling (KUN) i samarbeid med Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) og Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). De tre forskingsmiljøene presenterer hver sin analyse i denne rapporten, i tillegg til felles introduksjon, sammendrag og oppsummering. Karin Hovde fra KUN har hatt prosjektlederansvaret. Marianne Eidem Fostervold fra KUN har hatt redaktøransvaret.

Forprosjektet viste at:

1. I den kvantitative undersøkelsen finner vi en positiv sammenheng mellom partners bruk av arbeidstimer på gården og gårdens driftsinntekter. Men undersøkelsen viser også at det er mer lønnsomt for familiens totaløkonomi at partner har lønnet arbeid utenom gårdsdriften. Dette er en ren økonomisk analyse. Nærmere oppsummering av denne finnes nedenfor og i fulltekst i kapittel 1 og 2.
2. Den kvalitative analysen viste at partner kan delta på andre måter enn hva en tradisjonelt forstår med drift. For eksempel var partners følelsesmessige involvering/interesse for arbeidet viktig for driver, for eksempel at en partner med jobb utenfor gården kom for å se på nyfødte kalver, eller at en partner skapte seg egne prosjekt og interesser på gården. Disse forståelsene av deltakelse så ut til å påvirke bondens motivasjon for arbeidet og landbruksinteressen hos barna. Undersøkelsen sannsynliggjør at kvinnelige partnere fremdeles kan finne det naturlig å underrapporterer sine arbeidstimer i det som blir forstått som tradisjonell drift. Nærmere oppsummering av undersøkelsen finnes nedenfor og med fulltekst i kapittel 3.

NILF sin analyse av driftsgranskningene er presentert i kapittel 1. NILF har sett på den direkte økonomiske betydningen av partners involvering i landbruket målt ved antall arbeidstimer og driftsinntekt eller familieinntekt. NILF sine funn er:

- Partner deltar med flest timer på melkebruk og spesialiserte grøntproduksjoner, færrest i kornproduksjon.
- Arbeidsinnsats øker med gårdsstørrelse for bruker, dette gjelder ikke for partner.
- Det er små regionale forskjeller i partners involvering i jordbruksdrifta.

- Kvinnelige brukere har større deltaking av partner enn mannlige.
- Antall arbeidstimer for bruker og partner i jordbruksdrift har gått ned over tid, mest for partner.
- Forskjellen i inntjening per time fra lønnet arbeid og gårdsdrift er mer enn firedoblet siden 1991.
- Antall arbeidstimer i lønnet arbeid har økt over tid, mest for partner.
- Både bruker og partner har flere arbeidstimer totalt i 2009 enn i 1991, størst økning for partner.
- Partners involvering i gårdsdrift er positivt for driftsoverskuddet, men har ingen påvist effekt på familieinntekten

Bygdeforskning sin analyse er basert på Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) og er presentert i kapittel 2. Analysen fra Bygdeforskning viste at:

- Nærmere seks av ti brukere som har aktive partnere sier at det har noe eller stor betydning for deres ønske om å drive gård.
- Over halvparten av partnerne deltar lite (mindre enn 200 t per år) eller ikke i det hele tatt i drifta.
- En av fem partnere deltar med et halvt årsverk eller mer.
- Mannlige partnere deltar mer i drifta enn kvinnelige partnere.
- Partner deltar mest i de mest arbeidsintensive produksjonene.
- Jo større arbeidsinnsats bruker legger ned, dess større arbeidsinnsats bidrar partner med.
- Den bivariate analysen viser at næringsinntekten på bruk er større der partner er aktivt med, men den multivariate regresjonsanalysen viser ingen signifikant sammenheng mellom arbeidsinnsats til partner og næringsinntekt.
- Husstandens samlede nettoinntekter er større der partner ikke er aktivt med i drifta, men bidrar med lønnsinntekter utenfor.
- Bønder med ikke-aktive partnere er mer fornøyd med ferie og fritid enn de som har partnere som deltar i drifta. Dette skyldes sannsynligvis at i produksjoner der partner er aktivt med (arbeidsintensive produksjoner som melkeproduksjon) er det rent faktisk mindre ferie og fritid..
- Brukere som ikke har partnere som deltar aktivt i drifta er noe mer enig i påstanden at myndighetene bør legge bedre til rette for samdrift. Samdrift kan sannsynligvis erstatte noe av det arbeidsfellesskapet som har gått tapt ved at partner ikke deltar i drifta.
- Partnere deltar i større grad aktivt på de brukene de hadde odelsrett til.

Resultatene fra driftsgranskningene og Trendundersøkelsen har vist omfang og betydning av partners involvering i drifta. Begge disse undersøkelsene har tatt utgangspunkt i opplysninger om partners deltakelse i arbeidet på gården (målt i antall arbeidstimer). Disse undersøkelsene har ikke data som kan vise partners involvering i beslutninger som kan ha stor betydning for gårdsdrifta, for eksempel med hensyn til investeringer i produksjonsutstyr og bygningsmasse, og andre beslutninger som angår produksjonen på gården.

KUN Senter for kunnskap og likestilling har gjennomført en kvalitativ analyse av 13 dybdeintervjuer, denne blir presentert i kapittel 3. Materialet er ikke ”mettet” slik idealet ofte

er i kvalitativ forskning, men det gir innspill til å forstå hvordan partners rolle er på de gårdene vi har besøkt. Noen av spørsmålene vi ønsket å sette fokus på var:

Hva er deltakelse? Deltakelse kan bety mer enn deltakelse i fysisk arbeid på gården. Vi fant at partneren ikke trengte å delta med arbeidstimer i reell forstand for å få en positiv effekt som samarbeidspartner på gården. Deltakelse kunne også være å bruke gården til egne hobbybaserte prosjekt, og slik være en del av den interessemessig, eller bare det å ha interesse for driverens arbeid, som å komme i fjøset for å se på den nyfødte kalven. Med en utvidet forståelse av hva ”partners deltakelse” kan ha av betydning vil en ny undersøkelse kunne gi spennende svar på om engasjement og interesse – samt at partneren finner seg til rette og får lov å ta plass på gården med seg og sitt – kan ha betydning også for drivers eget engasjement og energi i arbeidet med den tradisjonelle driften.

Samliv og drift? På de gårdene hvor parene fortalte om et samliv som ikke fungerte, så led også driften under dette. Gården og gårdarbeidet ble gitt skyld i dårlige samliv fordi ”det krever mye av begge parter”, spesielt på gårder der partner ikke delte interessen for gården. Driverne i disse eksemplene var også nedstemte og lite engasjerte i drifta av gården, og vurderte å legge ned. For at partneren skulle trives så det ut som at det var viktig å få lov til å sette sitt preg både ute og inne på gården, og å kunne sette i gang små prosjekter uten å måtte spørre om lov. Det vil si at det styrket forholdet (og drifta) at partner opplevde et eierforhold til gården, selv om partner ikke deltok med arbeidstimer i selve driften. Denne samhörigheten var viktig for driften, og det gjaldt både for kvinnelige og mannlige drivere med partner.

Barnas vilje til å overta? Ved noen bruk kunne det virke som om mor var en premissgiver for barnas interesse i gården. Barna gikk i mors fotspor, og hvis hun ikke var med i drifta eller tok gården i bruk på andre måter, ble heller ikke barna interessert i gården. Far var mye fraværende fra husholdet og tok fjøset alene på disse brukene, og barna var sammen med mor. Det så ut som om barnas deltakelse var avhengig av mors innstilling til gårdsarbeidet. Der mor var engasjert i gården på andre måter enn i drift, hadde hobbyprosjekter som for eksempel ridehest, kjøkkenhage eller kaniner, var ungene med i det hun gjorde. Der mor var bruker og far hadde yrke utenom, var ungene med mor både i fjøset og på traktoren. Det syntes å være en viss kjønnsdeling, hvor det var en tendens til at jentene var med mor både i fjøset og på traktoren, mens guttene i høyere grad begrenset sin innsats til det tradisjonelle mannsarbeidet med traktor.

Hva er økonomi? Flere av gårdbrukerne som ble intervjuet mente at de hadde gjort et valg av livsstil ved å oppdra ungene med å være sammen med dyr og voksne i fjøset, og at de gjerne setter i gang ”bonus-prosjekter” på hobbybasis med tanke på trivsel og ikke økonomi. Det vil si at hvis gårdbrukerparet begge f.eks jobber 50 % utenfor gården, så kan det hende at de bruker en del av resttiden på prosjekter som gjør at de trives bedre. Det kan hende at denne innstillingen også styrker lokalsamfunnet og landbruksmiljøet i lokalsamfunnet. Det er behov for videre studier av forståelsen av arbeid og hobby, økonomisk kapasitet, arbeidskapasitet og økonomisk inntjening på brukene.

Bakgrunn

Politikk og forvaltning

Viktigheten av å opprettholde eksisterende lokale og nasjonale matprodusenter er et like aktuelt tema, samtidig som bruk legges ned. Hva skal til for at matprodusenter i dag fortsatt vil være matprodusenter om 5 år, 10 år, eller i neste generasjon?

I Landbruksmeldingen for Trøndelag fra 2010 ble det påpekt det at det er viktig å ta inn over seg at kvinner representerer en viktig ressurs på bygda.¹ Dette ble forklart gjennom at kvinner ofte har ulik erfaringsbakgrunn, kompetanse og utdanning enn mannlige bønder, og med dette bidrar til et større mangfold og bredere perspektiv i landbruket. Vi antar at denne forståelsen av hva kvinner bidrar med gjelder på alle plan, fra det enkelte bruk til landbruksfellesskapet, landbrukets organisasjoner og i bygda. I Strategi for likestilling i landbruket fra 2007 ble det påpekt at det er behov for mer kunnskap om kvinners rolle i landbrukssektoren både på mikro- og makronivå.²

Praksis i rådgivningsapparatet

En gjennomgående praksis i landbrukets rådgivningsapparat har vært at rådgiverne har henvendt seg kun til mannen på gården, også i tilfeller hvor både kvinnen og mannen er eiere. Det er som oftest kvinnen som blir definert som bondens partner av rådgivningsapparatet. Dette er med på å underkjenne mange kvinners medvirkning i landbruket. I verste fall er det med på å hindre medvirkning.

Det er forskjellige årsaker til at partnerens involvering kan ha en positiv effekt på gårdsbrukets lønnsomhet, dvs inntjening per arbeidstime. En partners bruk av arbeidstid kan være mer effektiv og fleksibel enn innleid arbeidskraft. Det kan også tenkes at beslutninger som er tatt etter diskusjon med partner, er mer gjennomtenkte og derfor bedre enn beslutninger som bonden har tatt på egen hånd. Man kan også tenke seg at gårdsbruk der begge partnere er involvert, generelt bruker mer tid på å diskutere og tenke gjennom problemstillinger knyttet til drift, og at dette kan ha en positiv effekt på produktiviteten. En annen mulighet er at partnerens involvering øker trivselen og motivasjonen til den som har hovedansvaret for gården.

Antakelsen om at det er økonomisk og strategisk ”lurt” å involvere partner, kom fram i tidligere intervjuer til et tidligere prosjekt om et annet tema i regi av KUN, hvor personer i rådgivningstjenesten og landbruksforvaltningen har blitt intervjuet:

- *HMS-rådgiveren* mente at samtalene ga best resultat når partner eller/og eldre barn var med.

---

¹ Landbruksmeldingen for Trøndelag 2010 er offentlig tilgjengelig på søk, for eksempel ligger den på fylkesmannen i sør-trøndelag sine sider: <http://www.fylkesmannen.no/fagom.aspx?m=4161&amid=3033841>

² Strategi for likestilling i landbrukssektoren – Strategi for å skape reelle muligheter for menn og kvinner i landbruket. Plan 2007 Landbruks og matdepartementet. Tilgjengelig på nett: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/rapporter-og-planer/planer/2007/strategi-for-likestilling-i-landbrukssek.html?id=476300>

- *Kommunens landbruksrådgiver* mente at så lenge begge to hadde eierinteresser i eiendommen måtte begge være med i viktige beslutninger som blir tatt vedrørende gårdsdriften, fordi manglende informasjon og involvering ville kunne få store konsekvenser senere.
- *Regnskapsføreren* mente at det var bra for motivasjonen for å drive videre hvis partneren var interessert og involvert i gårdsdriften.
- *Bankrådgiveren* mente å se at de mest robuste brukene er der hvor begge er med i beslutningsprosessen.

Dette er synspunkter hver enkelt hadde uten at de hadde annet enn sin egen erfaring å vise til. De mente at mer kunnskap om betydningen av partners involvering kunne få innvirkning på hvordan de la opp sin rådgivningspraksis. Rådgiverne mente de kunne påvirke og legge til rette for partners deltakelse i viktige beslutningsprosesser gjennom å etterspørre deltakelse og tilrettelegging av informasjon.

På den andre siden kan det være flere årsaker til at partner ønsker å jobbe utenfor bruket, som økonomi og ønske om sosialt nettverk. I dette forprosjektet har vi derfor sett på totaløkonomien til familien i forhold grad av partners involvering.

Forskning

Utviklingen med stadig flere utearbeidende partnere har ført til at bondeyrket har blitt et ensomt yrke. Selv om landbrukspolitikken har som målsetning å støtte opp under familielandbruket, er den vanligste situasjonen at bonden er en mann med en utearbeidende kone.³ Driftsgranskingene, som er en årlig representativ regnskapsundersøkelse blant bønder med yrkesmessig drift, viser at bare 8,3 % av brukerne i utvalget for 2009 var kvinner.⁴ Blant de 45 460 bøndene som søkte om tilskudd i 2009, var 13,7 % kvinner. Hovedgrunnen til at det er færre kvinnelige brukere i driftsgranskingene enn blant de som søker tilskudd, er at Driftsgranskingene regner den som har flest arbeidstimer som bruker.

En ny rapport fra Trøndelagsforskning viser at motivasjonen for å fortsette som melkebonde er lav, og at under halvparten ville ha valgt yrket igjen hvis de fikk sjansen til å velge om igjen.⁵ Hvilken betydning har partner i motivasjonen for å fortsette med bruk?

Media

Da Per Olaf Lundteigen åpna Sogn og Fjordanes første samdriftsfjøs var rådet hans til de tre brukerne: - ”Dei må ta med kjerringane sine i drifta og involvere dei i drifta slik at det blir

---

³ LMD Prop 1 2010-2011:13.

⁴ Bruker er her definert som den som har flest arbeidstimer i drifta.

⁵ Haugset, Anne Sigrid, Gunnar Nossu og Valeria Khvalynskaya (2011): [Melkeproduksjon i Nord-Trøndelag. Tilstanden og utsiktene framover blant nordtrønderske melkeprodusenter](#). Notat 2011:15. Steinkjer: Trøndelag Forskning og Utvikling.

seks stemmer. Viss ikkje begge er positivt innstilt, vil det over tid ikkje fungere. Begge må ha innverknad over avgjerder som må takast”. Noen av kommentarene til artikkelen var:

- ”Eg har kjempa heile livet med å få kona med i fjøset. Ho nektar.”
- ”Då har du nok valt feil kjerring...eller feil yrke!”
- ”Da kan so væra at du har valgt feil kjerring.... men det er viktig å væra saman....”

Denne ordvekslinga sto på NRK Sogn og Fjordane sine nettsider våren 2009.⁶ Den illustrerer temaet i dette forprosjektet, som har til hensikt å finne ut om det er viktig for landbruket at paret på gården er sammen om gårdsdriften, og på hvilke måter partners involvering er viktig.

Problemstilling

Problemstilling

Hensikten med undersøkelsen var å belyse viktige temaer for videre forskning innen norsk landbruk, med blick på partners rolle på gårdsbruket. Målsetningen for dette forprosjektet var å undersøke omfanget av partners deltakelse i jordbruket, og hvilken betydning partners deltakelse har for blant annet økonomi og trivsel. Vi valgte å gjøre både kvantitative analyser av tilgjengelige data samt en kvalitativ intervjuundersøkelse.

Betydning og bruk av funn

Resultatene fra forprosjektet har hatt flere praktiske målsetninger. Disse er oppfylt, eller det foreligger spesifikke planer for dem:

- Resultatene brukes som grunnlag for videre forskningssøknader, hvor temaene i denne rapporten forfølges.
- Forprosjektet vil bidra til videreutvikling av rådgivningstjenesten i landbrukssektoren, etter spesifikke planer om samarbeid med Steinkjer kommune og Steigen kommunes samarbeidsforum for landbrukstådgivningen.
- Forprosjektet vil bidra med informasjon til utforming av politikk når det gjelder eierskap og overdragelse av gårdseiendom.
- Forprosjektet har blitt publisert gjennom en rapport i KUN Rapportserie på www.kun.nl.no. Rapporten blir også tilgjengelig fra hjemmesidene til NILF og Bygdeforskning.
- Resultatene kan presenteres på seminarer etter forespørsel.

Prosjektledelse

Prosjektet har vært organisert gjennom ei styringsgruppe bestående av KUN senter for kunnskap og likestilling, NILF, Bygdeforskning og Steinkjer kommune. Karin Hovde fra KUN, Marit S. Haugen fra Bygdeforskning, Torbjørn Haukås fra NILF og Grete Wåseth fra

---

⁶ http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_sogn_og_fjordane/1.6572768. 20.04.2009

Steinkjer kommune har vært styringsgruppen i prosjektet. Andre deltakere i prosjektet har vært Steigen kommune, Anna Birgitte Milford fra NILF, Arild Kroken fra Bygdeforskning og Marianne Eidem Fostervold fra KUN. KUN har vært prosjekteier og leder.

Metoder

Prosjektet har tatt utgangspunkt i hvor mye partner faktisk deltar i praktisk arbeid i drifta, og om vi ut fra dette kan si noe om økonomisk resultat. Vi ønsket å se på partners arbeidsinnsats i drifta både i forhold til lønnsomhet pr time i produksjonen og på total inntjening på bruket. I tillegg ønsket vi å analysere hvordan gårdbrukerne og partnerne forstod temaet når de fikk prate fritt om det. Disse innfallsvinklene krever forskjellige synsvinkler og metoder.

Kartlegging av partners involvering har skjedd ved hjelp av kvantitative analyser av «Driftsgranskinger i jord- og skogbruk»⁷ utført av NILF og tilsvarende analyse av «Trendundersøkelsen»⁸ utført av Bygdeforskning. De har sett på grad av involvering av partner i forhold til driftsøkonomisk resultat mot produksjon, produksjonsomfang, region, alder og selskapsform. De har også undersøkt hvilken påvirkning av totaløkonomien på bruket partner har hatt, gjennom arbeidsforbruk i og utenfor drifta. Gjennom Driftsgranskningene og Trendundersøkelsen har det vært mulig å sammenligne inntektene fra husholdninger med partner som har jobbet fulltid ute, med de som har jobbet deltid og har brukt en større del av arbeidskraften på gården. Den kvalitative undersøkelsen har bestått av dybdeintervjuer av både partnere og drivere om partners betydning av drifta på bruket. Det har vært fokusert på å la intervjupersonene prate om tematikken så fritt som mulig, og spørreskjema har blitt brukt for å sjekke at de temaene som skulle være med har blitt med. Dette har gitt en type materiale som er annerledes enn ”direkte svar på spørsmål”, og som har gitt oss tilgang til svar vi ikke visste spørsmålet på. Forprosjektet har gitt oss nye viktige temaer og spørsmålsformuleringer for bruk i videre undersøkelser, noe som var intensjonen.

Hovedkapitlenes oppbygning

De tre hovedkapitlene er separate rapporter fra NILF, Bygdeforskning og KUN Senter for kunnskap og likestilling.

---

⁷ Driftsgranskinger i jord- og skogbruk er en årlig regnskapsundersøkelse på om lag 900 jordbruksbedrifter med yrkesmessig omfang. Granskningene omfatter økonomiske data fra all næringsaktivitet i tilknytning til landbruksbedriften. I tillegg omfatter driftsgranskningene husholdningsøkonomien til brukerfamilien, arbeidsregistreringer og produksjonsdata.

⁸ Trendundersøkelsen 'Trender i norsk landbruk', kartlegger ulike økonomiske, sosiale og kulturelle forhold i norsk landbruk, med vekt på bøndenes subjektive vurderinger. Undersøkelsen gjennomføres hvert andre år, sist i 2010, og sendes ut til vel 3000 bønder (produsentregisteret). Spørsmålene omfatter også ektefelles arbeid i gårdsdriften og i lønnsarbeid utenom gårdsdriften

Kapittel 1: Økonomisk inntjening over tid sett i lys av partners involvering – Kvantitative analyser av data fra driftsgranskingene i jord- og skogbruk.

Anna B. Milford og Torbjørn Haukås

1. Innledning

En gårdbruker skiller seg fra mange andre yrkesutøvere ved at arbeidsplassen og hjemmet er på ett og samme sted. Et annet særtrekk ved gårdbrukeryrket er at andre familiemedlemmer ofte fungerer som gårdbrukerens medhjelpere i driften. I tidligere tider var gårdsbruket en arbeidsplass for hele familien, men dette er en situasjon som endres i rekordfart. I dag er det stor variasjon mellom gårdsbruk i Norge når det gjelder i hvor stor grad gårdbrukerens partner deltar i driften. Det er denne variasjonen mellom gårdsbruk, og hvordan situasjonen har utviklet seg over tid, som belyses i dette kapitlet.

Bruker er i driftsgranskingene definert som den som har flest arbeidstimer i jordbruket i de fleste tilfelle. Partner er definert som brukers ektefelle eller samboer.

Partners rolle som økonomisk aktør i landbruket kan belyses med utgangspunkt i Driftsgranskingene i jord- og skogbruk. I det følgende vil vi først gi en oversikt over hvor mye partner bidrar med arbeidstimer i forhold til driftsform, region, størrelse på gård og alder på bruker for 2009. Deretter ser vi på utviklingen over tid, og til slutt vil vi bruke en multivariat analyse for å se på hvordan partnerens arbeidsforbruk påvirker den økonomiske situasjonen, når det kontrolleres for andre forhold.

2. Om datamaterialet

Driftsgranskingene er en årlig regnskapsstatistikk basert på driftsregnskap fra ca. 850 tilfeldig utvalgte gårdsbruk. Alle landsdeler og de fleste produksjoner er representert. Ca. 10 % av deltakerne skiftes ut hvert år. Deltaking i driftsgranskingene er frivillig. For å være aktuell for driftsgranskingene skal bruket være yrkesmessig drevet. Dette er de siste årene definert som et standard dekningsbidrag på 1 200 ESU (European standard units) som tilsvarer ca kr 80 000. Dette medfører at 70% av alle bruk som får produksjonstilskudd, utgjør populasjonen til driftsgranskingene. Statistikken inneholder blant annet økonomiske data for næringsvirksomhet på bruket (jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring), økonomiske data for næringsvirksomhet utenom bruket (annen næring) og inntekter fra andre kilder for brukerfamilien (lønn, renter, pensjon og sykepenger og andre kapitalinntekter). I tillegg blir det levert informasjon om areal, avlinger, produserte mengder, ytelser, etc., arbeidsforbruk på gården og timer brukt i andre næringer og lønnet arbeid.

Driftsgranskingene gir altså en god indikasjon på hvor mye gårdbrukeren og partneren bidrar med arbeidstimer på gården, samt hvilken økonomisk situasjon husholdet befinner seg i. Dette er informasjon som er interessant i forhold til den problemstillingen som dette prosjektet tar for seg. I tillegg gjør driftsgranskingene det mulig å se på utviklingen i disse variablene over tid.

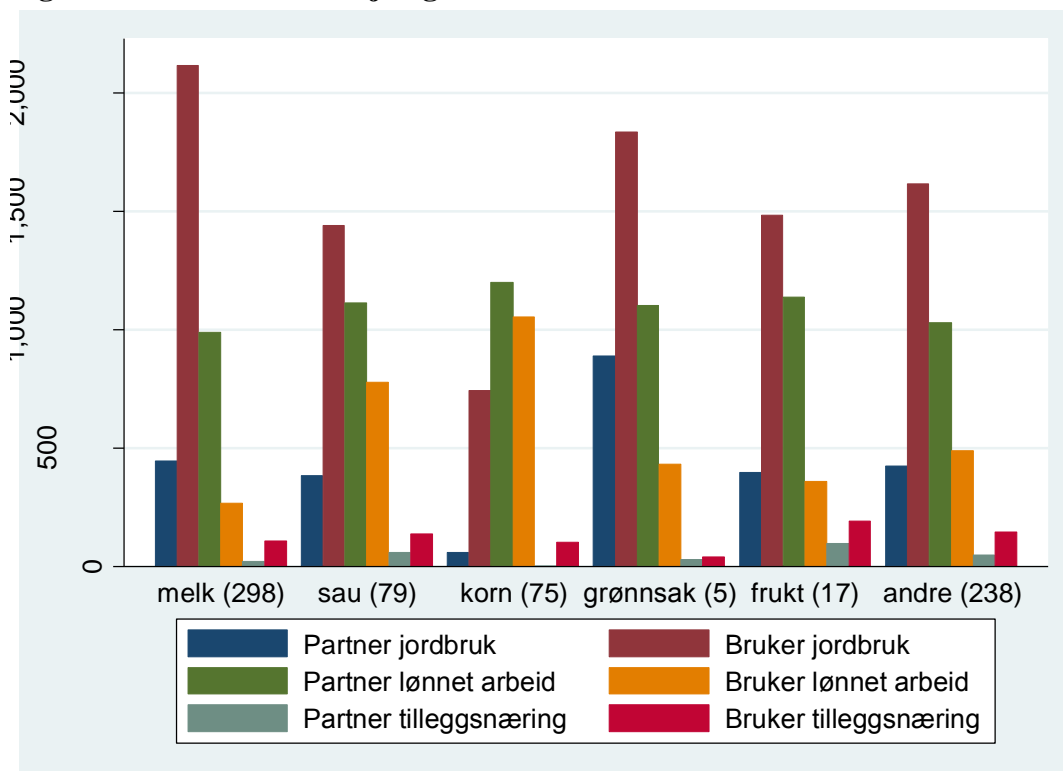
Driftsgranskningene har informasjon om brukers kjønn, men ikke om partners kjønn. I 2009 hadde 778 av 848 brukere registrert partner (92 %). Vi har i analysen utelatt gårdsbruk der brukeren ikke har partner. Av brukerne med partner var 71 kvinner og 707 menn. I driftsgranskningene er den som jobber mest på bruket, registrert som bruker. Dette kan være en av årsakene til at det er registrert færre kvinnelige brukere i driftsgranskningene enn i for eksempel produksjonstilskuddsregisteret hos Statens landbruksforvaltning, og Trendundersøkelsen til Bygdeforskning.

3. Partners bruk av arbeidstid til jordbruk i 2009

Gårdsbrukene i Norge er ingen homogen gruppe, og det er store forskjeller på gårder i forhold til for eksempel driftsform, størrelse, beliggenhet og gårdbrukerens alder. I det følgende ønsker vi å finne ut om det er grunn til å tro at gårdbrukerens partner vil ha forskjellige roller på for eksempel melkebruk i forhold til fruktgårder, på små i forhold til store gårder, om det er forskjell på hvor mye partner deltar i driften på gårdene i de forskjellige regionene og om eldre gårdbrukere har partnere som deltar mer enn yngre.

a. Bruk av arbeidstid og driftsform

Figur 1: Arbeidstid i forskjellige driftsformer

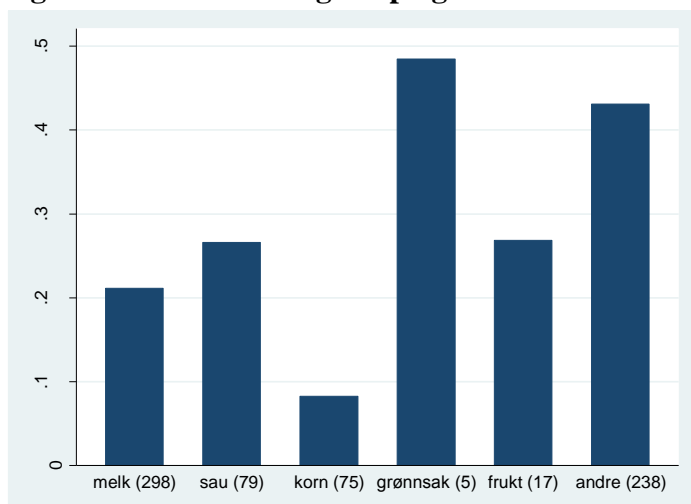
Figur 1 viser hvor mange timer gårdbrukeren og partneren brukte på jordbruk, lønnet arbeid og tilleggsnæring totalt for 2009. Tilleggsnæring er her definert som næringsaktivitet med basis i gårdens ressurser utenom jord og skogbruk. Her har vi sett spesielt på gårdsbruk med

en enkelt produksjon, det vil si ikke gårdsbruk som kombinerer forskjellige produksjoner. Vi ser av tabellen at melk og grønnsaker er mest arbeidskrevende, både for bruker og partner.

I figur 2 ser vi hvor mye partner arbeider på gården relativt til bruker, for de forskjellige driftsformene.

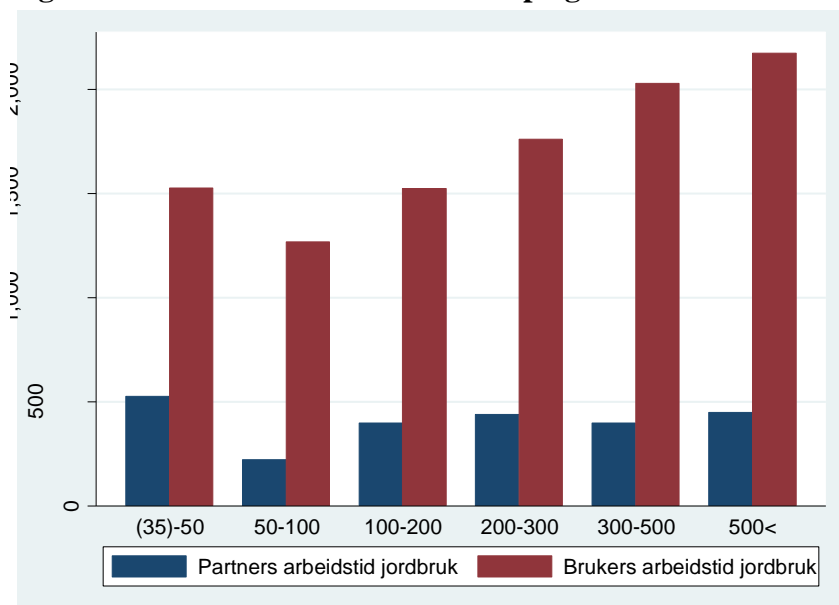
Figur 2: Partners deltagelse på gård relativt til bruker

Vi ser at partneren er minst involvert i gårdsbruk med ren kornproduksjon. Arbeidsforbruket på kornbruk er generelt lavt med om lag et halvt årsverk i driften i gjennomsnitt for alle deltakerne. Årsaken til lav involvering av partner kan være at kornproduksjon for en stor del utføres maskinelt. Husdyrprodusenter og grønnsaksprodusenter har partnere som bruker mer arbeidstid på gården, men det er kun 5 grønnsaksprodusenter, så her er utvalget litt lavt til å si noe sikkert om deltaking i driften. I gruppen 'andre' er også partners deltagelse relativt høy, i denne gruppen finner vi diversifiserte bruk.

b. Bruk av arbeidstid og størrelse på gård

Figur 3: Arbeidstid i forhold til areal på gård

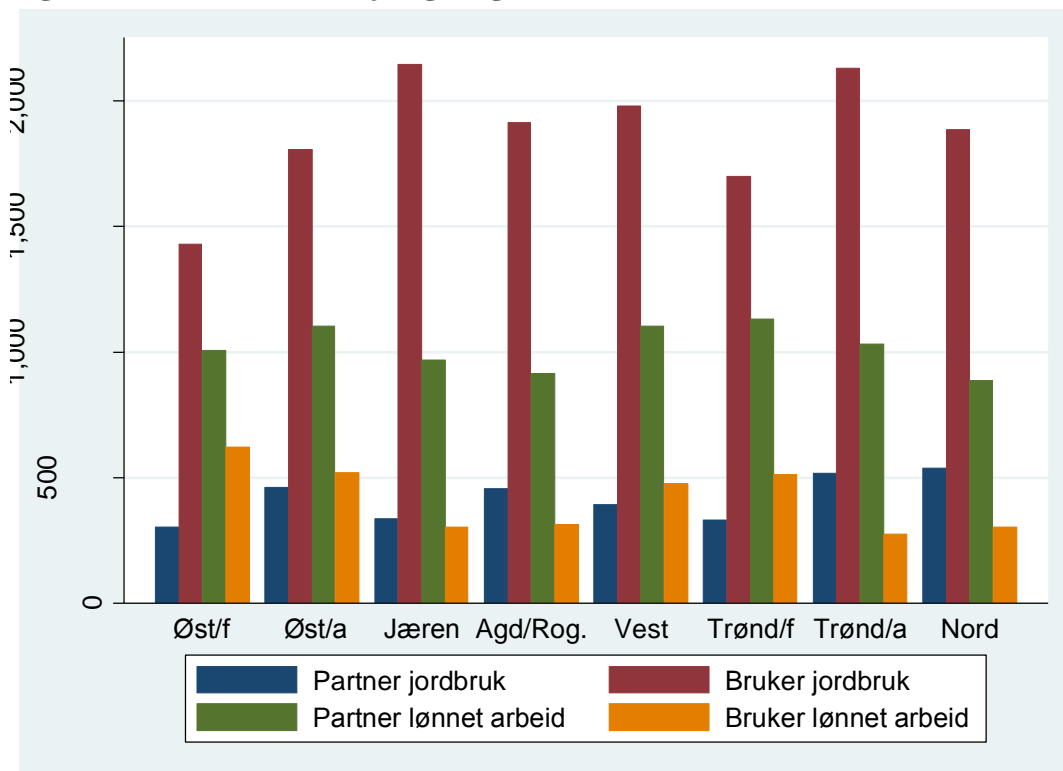
I denne sammenheng har vi brukt jordbruksareal⁹ for å dele inn bruk etter størrelse. I den minste gruppen er det mange bruk med sterkt spesialisert drift som er lite arealkrevende. Derfor er denne gruppen avvikende fra mønsteret i figuren. For gårdbrukeren øker antallet timer brukt på gården med størrelsen på gården, mens dette ikke er tilfellet for partneren. En mulig forklaring på dette er at flere maskiner tar over arbeidet på de større gårdsbrukene. En annen forklaring kan være at på de største gårdene er gårdbrukeren fulltidsbonde med alt hovedansvaret, og det vil da være en tendens til at partneren får en mer perifer rolle til selve gårdsdriften.

c. Regionale forskjeller

Driftsgranskningene deler inn landet i 8 regioner: Østlandet flatbygder (lavlandet), Østlandet andre bygder, Jæren, Agder og Rogaland andre bygder, Vestlandet, Trøndelag flatbygder, Trøndelag andre bygder og Nord Norge. Dette gjør det mulig å se om det er forskjeller på partners involvering i de forskjellige landsdelene.

⁹ Jordbruksareal er summen av fulldyrket, overflatedyrket og beite.

Figur 4: Arbeidstid i forskjellige regioner

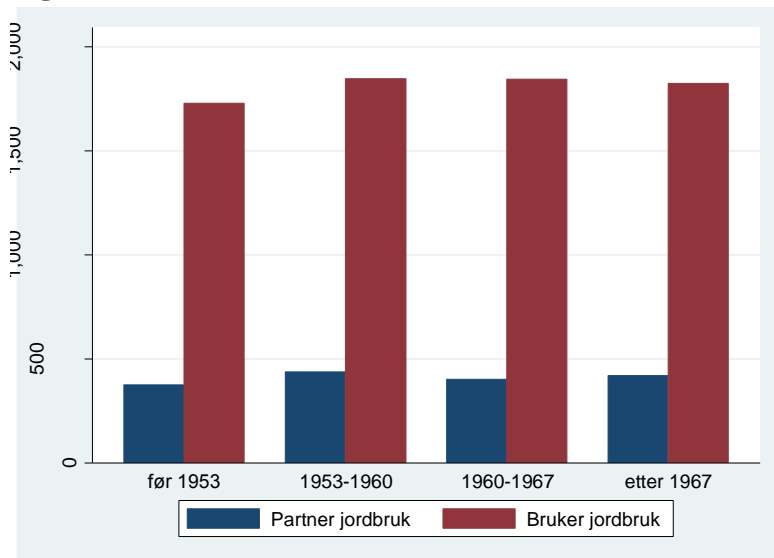

Det er ikke store forskjeller mellom regionene, men det er en tendens til at partneren er mest involvert i de tunge husdyrdistriktene Trøndelag og i Nord Norge. Unntaket er Jæren som har lav involvering av partner tross høy husdyrproduksjon.

d. Partner og alder

Driftsgranskningene gir ikke opplysninger om partners alder, bare om brukers alder. Følgende histogram gir en oversikt over partners bruk av arbeidstid i forhold til alder på bruker. Vi tar da for gitt at det er sammenheng mellom alder på bruker og alder på partner.

Figur 5: Arbeidstid i forhold til brukers fødselsår

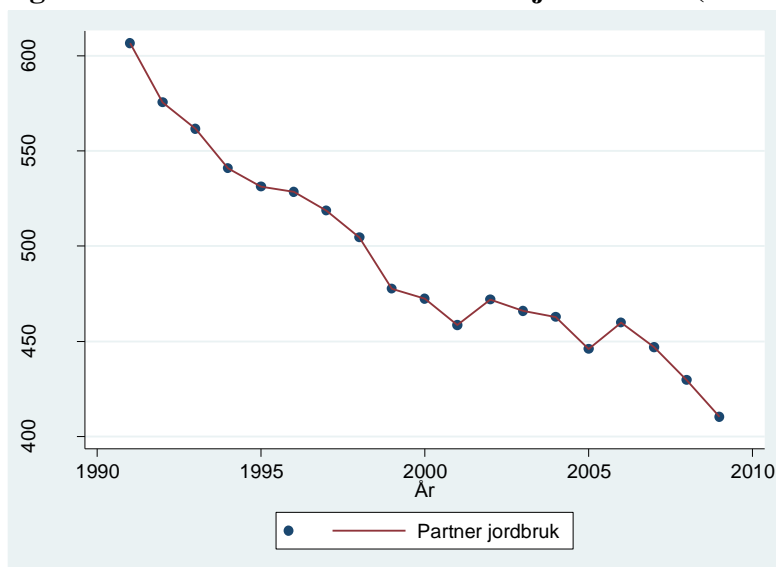
Vi ser ingen tendens til at det er stor forskjell på involvering i gårdsdrift i forhold til alder blant de generasjonene som er aktive i landbruket i dag.

4. Utvikling i partners involvering over tid

I det følgende vil vi se på hvordan partnerens rolle i jordbruket har utviklet seg i perioden 1991 til 2009.

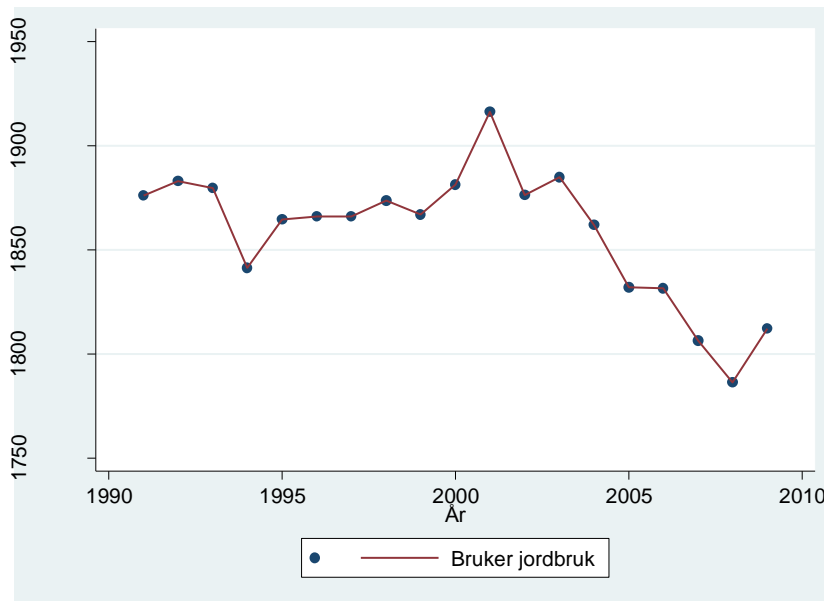
a. Partner og brukers bruk av arbeidstid på gården

Figur 6: Partners antall arbeidstimer i jordbruket (1991-2009)

Denne første grafen viser en nedgang i det gjennomsnittlige antallet arbeidstimer partneren bruker i jordbruket, fra 607 timer i 1991 til 410 i 2009. Bortsett fra i perioden 2001-2006, har det vært en tydelig nedadgående tendens.

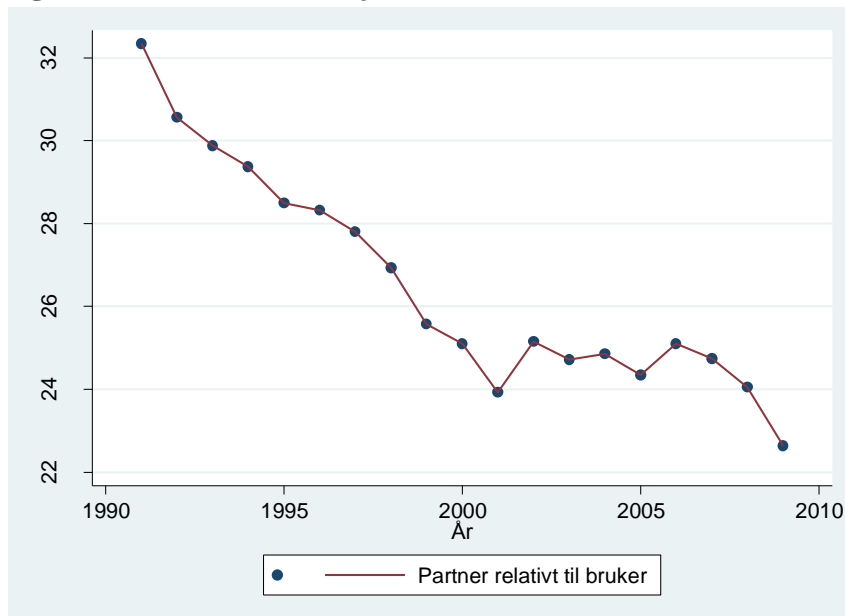
Figur 7: Brukers antall arbeidstimer i jordbruket (1991-2009)

Ser vi på brukerens bruk av arbeidstid på gården i samme periode, går denne fra et snitt på 1876 i 1991 til 1812 i 2009, altså mindre nedgang enn hos partneren. Vi finner tegn til nedadgående tendens fra år 2000 til 2008, mens det er en liten oppgang fra 2008 til 2009.

Denne tendensen til at partneren i større grad reduserer arbeidstiden gården enn det brukeren gjør i samme periode, gjenspeiles tydelig i grafen under, som viser partnerens arbeidsbruk relativt til brukeren.

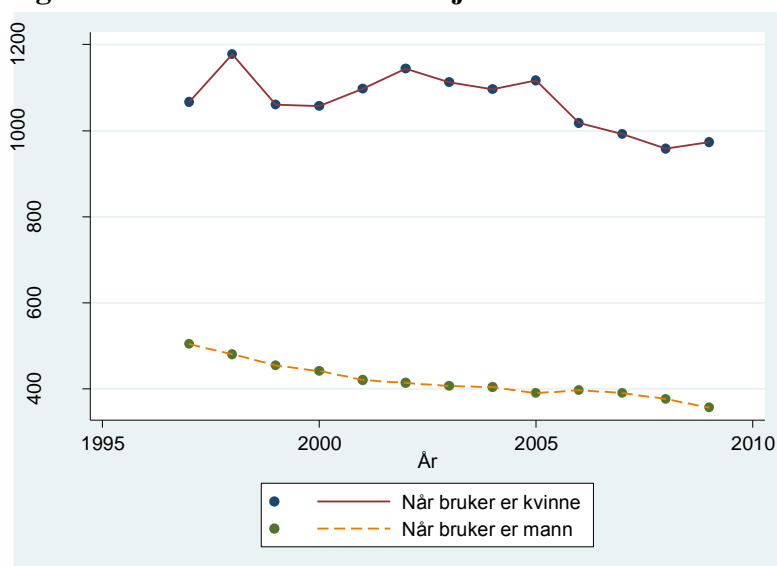
Figur 8: Partners arbeid i jordbruk relativt til bruker

Fra å bruke nesten en tredjedel så mye tid som brukeren i 1991, bruker partneren i 2009 så vidt mer enn en femtedel.

Det kan også være interessant å følge denne utviklingen for gårdbrukere som er menn versus gårdbrukere som er kvinner.

Figur 9: Partners arbeidstimer i jordbruket

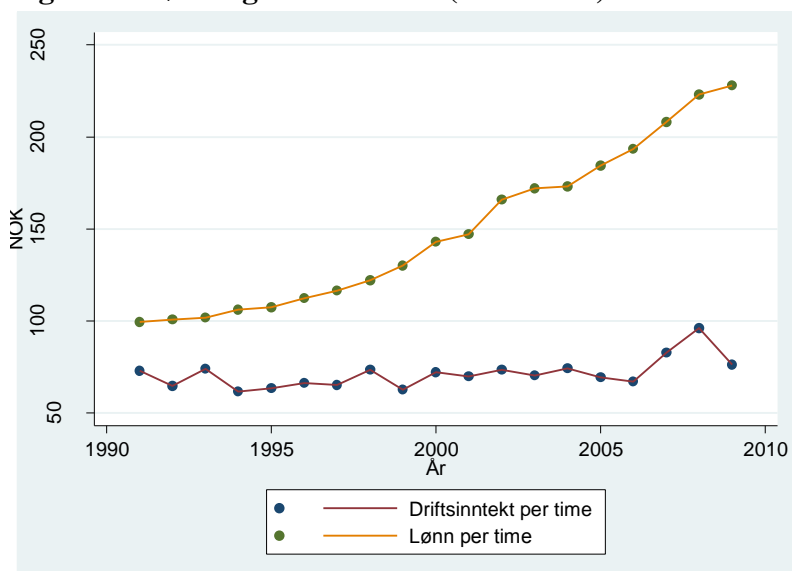
Grafen viser at gjennomsnittlig antall arbeidstimer brukt av partnere av kvinnelige brukere er vesentlig høyere enn det gjennomsnittlige antallet arbeidstimer brukt av partnere av mannlige brukere. Forklaringen på dette kan ligge i at gårdsarbeid er i stor grad et fysisk arbeid som

menn ofte har bedre forutsetninger for å drive med, og at det derfor er mer naturlig at menn deltar med gårdsarbeid på fritiden sin enn for kvinner. En annen forklaring er at menn deltar mindre i arbeidsoppgaver i hjemmet. Av figuren går det også fram at det har vært en nedgang i arbeidsforbruket både for mannlige og kvinnelige partnere over perioden.

b. Partner og lønnsomhet

Det kan se ut til at utviklingen med nedadgående deltaking på gården fra partnerens side for en stor del kan forklares med økt lønn for arbeid utenfor gården, også sett i forhold til beregnet gårdsinntekt per arbeidstime i jordbruk. Denne tendensen kommer tydelig fram i grafen under.

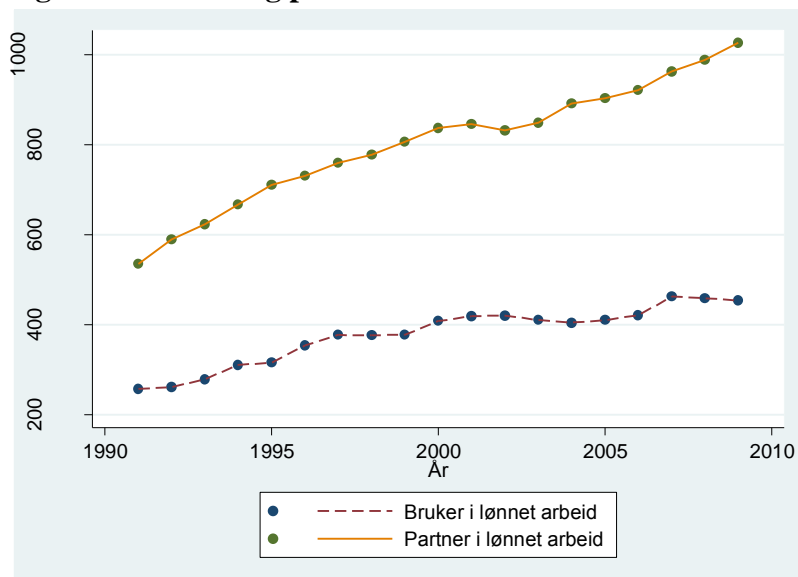
Figur 10: Lønn og driftsinntekt (1991-2009)

Mens den gjennomsnittlige driftsinntekten (her definert som driftsoverskudd i jordbruk) per arbeidstime har ligget stabilt mellom 60 og 100 kroner per time i perioden 1991 til 2009, har lønnsinntekten økt fra 100 til 227 kroner per time i samme periode. Det vil si at forskjellen i inntjening fra de to typene arbeid er mer enn firedoblet i denne perioden.

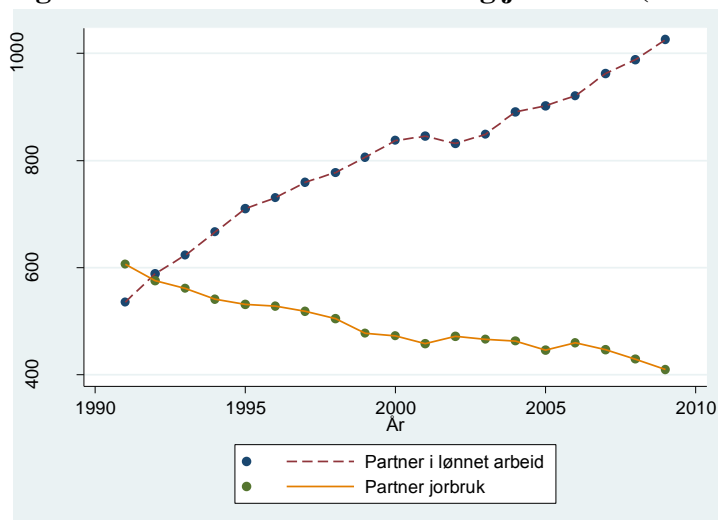
Denne forskjellen i inntjening fra arbeid på og utenfor gården vil være en naturlig forklaring på at både bruker og partner i økende grad arbeider i lønnet arbeid.

Figur 11: Bruker og partners antall timer i lønnet arbeid (1991-2009)

Grafen viser en økning i partnerens antall arbeidstimer i lønnet arbeid fra 536 i 1991 til 1026 i 2009. Økningen er større enn for brukeren, som går fra å jobbe 258 timer utenfor gården i 1991 til 454 timer i 2009. Økningen i partners arbeidstimer i lønnet arbeid er langt større enn nedgang i arbeidstimer i driften. Dette tyder på at partner totalt sett har flere arbeidstimer i 2009 enn i 1991. Dette gjelder også for bruker, men økningen er mindre enn for partner.

Figur 12: Partner i lønnet arbeid og jordbruk (1991-2009)

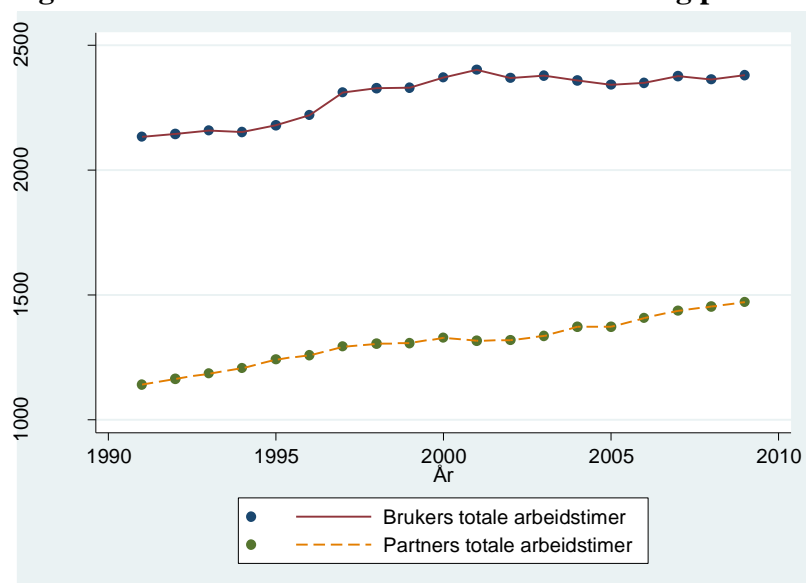

Vi ser at fra å jobbe mer på gården enn ute i lønnet arbeid i 1991, jobber partneren gjennomsnittlig 410 timer på gården og 1026 timer i lønnet arbeid i 2009.

Legger vi sammen antallet arbeidstimer for bruker og partner både i lønnet arbeid, på gård og i tilleggsnæring, ser vi at begge to har hatt en økning i totalt antall arbeidstimer fra 1991 til 2009.

Figur 13: Totalt antall arbeidstimer for bruker og partner (1991-2009)

Grafen viser at mens kurven for bruker har flatet ut på etter år 2000 på ca. 2300 timer årlig, har kurven for partner fortsatt på vei oppover.

Analysen av utviklingen over tid viser altså at det har skjedd store endringer i partnerens involvering i gårdsdriften fra 1991 til 2009. Både bruker og partner har i perioden redusert innsatsen på gården og økt antallet timer i lønnet arbeid, men det er hos partneren vi ser den mest markante utviklingen. Dette har sannsynligvis sammenheng med at det i samme periode har vært en økning i inntjening for lønnet arbeid sammenlignet med gårdsdrift.

En del av forklaringen på hvorfor det er partneren som i størst grad tar seg jobb utenfor gården, kan skyldes at deltakerne i driftsgranskningene skal drive jordbruk av vesentlig omfang. Det er definert til ett standard dekningsbidrag på ca 80 000 kr for å være med i populasjonen for driftsgranskningene. Bruk med lite omfang på driften kan ikke bli en del av driftsgranskningene, og selvfølgelig heller ikke gårdsbruk der driften er helt eller delvis avvirket. Med andre ord, gårdsbruk der brukeren i stor grad har redusert arbeidsomfanget på gården, forsvinner ut av statistikken.

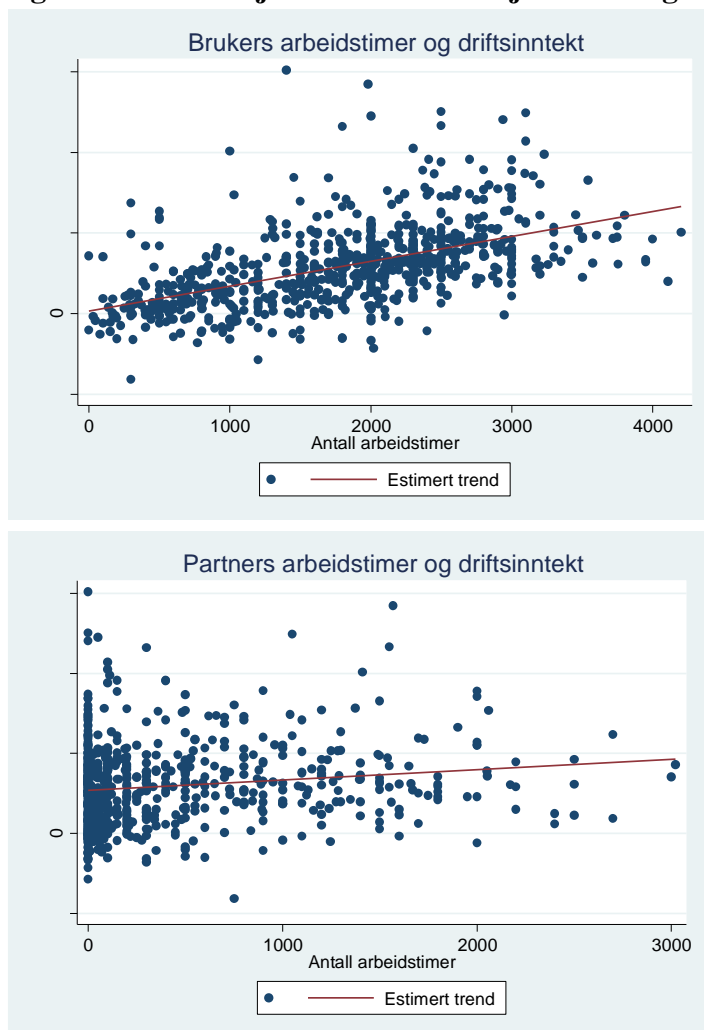
5. Gårdsarbeid og inntekt

Avgjørelsen om i hvor stor grad partneren skal jobbe på eller utenfor gården får konsekvenser for familiens økonomi. I det følgende vil vi se på hvilke utslag bruker og partners arbeidstimer gjør på inntekt.

a. Punktgrafikk

Vi ser først på sammenhengen mellom timer brukt på gårdsbruk og driftsoverskudd i en punktgrafikk.

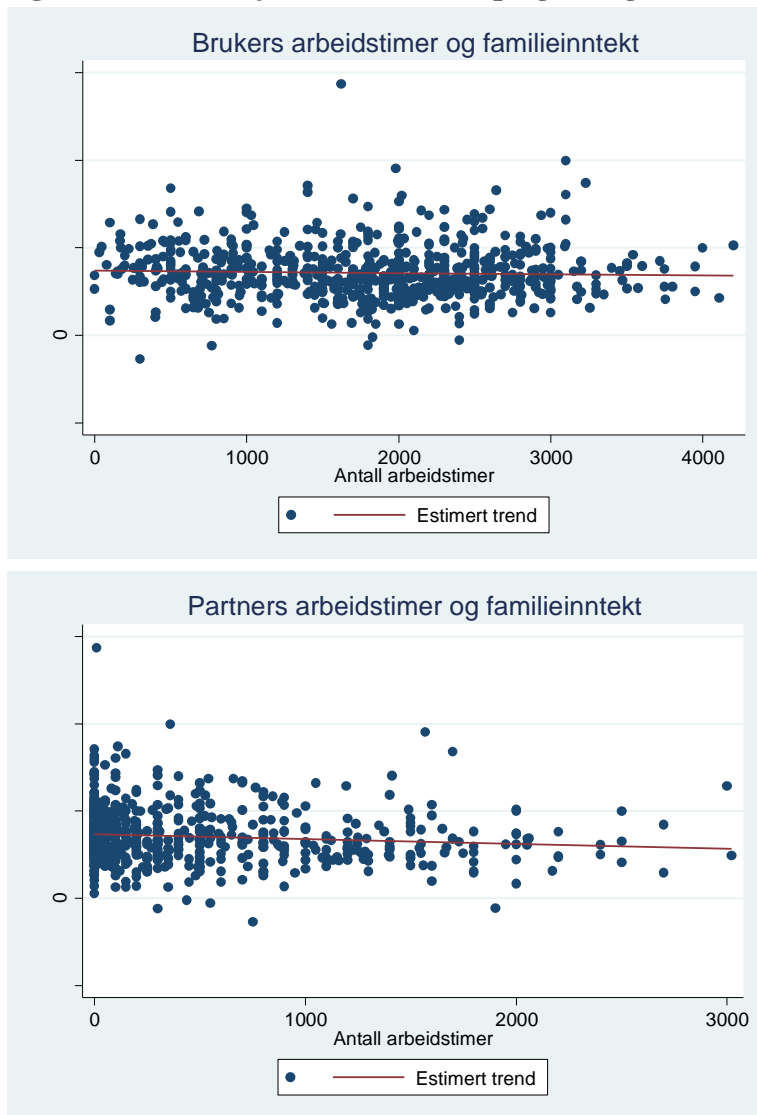
Figur 14: Korrelasjon arbeidstimer i jordbruk og driftsinntekt 2009

Grafikken viser en klar positiv sammenheng mellom antall timer brukt av brukeren på gården og driftsoverskudd. Sammenhengen er mindre tydelig for partneren, selv om den tilpassede kurven viser en svak positiv tendens.

Ser vi derimot på sammenhengen mellom antall arbeidstimer på gården og familieinntekt, altså hvor mye inntekt de har fra både på og utenfor gården, er sammenhengen svakt negativ. Det vil si at jo flere timer som brukes på gården, jo lavere er familieinntekten. Denne sammenhengen er sterkest for partneren.

Figur 13: Korrelasjon arbeidstimer på gård og familieinntekt 2009

b. Regresjonsanalyse

Ulempen med en slik punktgrafikk er at det ikke kontrolleres for vesentlige forhold som for eksempel størrelse på gård og beliggenhet. En regresjonsanalyse muliggjør dette. Dette er statistiske metoder som estimerer sammenhenger mellom forskjellige variabler, og ved hjelp av disse metodene er det mulig å si noe hvordan arbeidsmengde påvirker økonomisk resultat, uavhengig av andre faktorer.

5.1. Påvirkning på driftsoverskudd

Vi begynner med en regresjon gjort for tall samlet inn i 2009 etter følgende modell:

Den avhengige variabelen er driftsoverskudd, og vi skal se hvordan denne påvirkes av p_j som er partners antall arbeidstimer på gård, b_j er brukers arbeidstimer på gård, ij er antall timer med innleid arbeidskraft, A er areal, D er dummyvariabler for rene driftsformer målt mot andre typer og R regionale dummies, ϵ er feilleddet.

Resultatene fra regresjonen kan finnes i tabell 1, kolonne 1. Her ser vi at både partner, bruker og innleid arbeidskraft har en positiv, signifikant effekt på driftsoverskudd. Ifølge analysen gir en time arbeid fra partneren en økning i driftsoverskuddet på 45.66 kroner, tilsvarende for brukeren er 109.92 mens for innleid arbeidskraft er det 24.23 kroner. Det lave tallet for innleid arbeidskraft skyldes at dette gir lønnsutgifter som gir redusert driftsinntekt.

OLS-regresjonen ser bare på 2009. Dersom vi i stedet bruker hele datasettet tilbake til 1991, får vi et større utvalg. Dersom vi bruker faste effekter regresjonsmetode, kan vi i tillegg kontrollere for karakteristikker som mest sannsynlig ikke endres over tid. Eksempel på dette er geografiske og klimatiske forhold ved gården, eller gårdbrukerens utdanningsnivå, arbeidsmetoder etc. I en slik analyse justerer vi kronebeløpene for inflasjon ved hjelp av konsumprisindeksen.

Resultatene fra denne regresjonen finner vi i kolonne 2. Vi ser at resultatene ligner de for 2009, men forskjellen på effekten av partneren og brukers arbeidsinnsats er mindre: En arbeidstime fra partneren gir økt inntekt på 37,9 kroner, mens brukers arbeidstimer øker inntekt med 47,7 kroner.

Tabell 1: Regresjonsresultater

	Avhengig variabel: driftsoverskudd		Avhengig variabel: familieinntekt	
	OLS 2009 (1)	Panel 1991-2009 (2)	OLS 2009 (3)	Panel 1991-2009 (4)
Partners timer jordbruk	45.66*** (13.09)	37.94*** (2.73)	12.13 (19.90)	-0.18 (4.16)
Brukers timer jordbruk	109.92*** (10.70)	47.7*** (2.12)	-6.18 (16.09)	-21.74*** (3.27)
Innleid arbeidskraft	24.23*** (6.98)	-10.8*** (2.72)	61.80*** (9.75)	51.34*** (4.01)
Partners timer lønnet arbeid			148*** (16.32)	80.73*** (2.94)
Brukers timer lønnet arbeid			95*** (19.63)	71.76*** (4.02)
Areal (gruppe 1-6)	34718*** (7380)	7435*** (1964)	42368*** (10298)	30576*** (2936)
Melk	-63815*** (18331)	7873*** (2786)	-23722 (25592)	23585*** (4157)
Sau	-140290*** (27265)	-41306** (16627)	-79259** (38236)	14061 (24817)
Korn	-141491*** (31077)	-32309*** (8082)	-7781 (43723)	-5664 (12069)
Frukt	87005*** (53007)	27776 (18053)	95884 (74150)	56313*** (26940)
Konstantledd	132122***	86780***	301126***	246750***
Regionale faste effekter	Ja	Ja	Ja	Ja
Gårdsbruk faste effekter	Nei	Ja	Nei	Ja
Antall observasjoner	702	15222	702	15222
R ²	0.42	0.27	0.23	0.26

*Signifikant på 10% nivå

**Signifikant på 5% nivå

***Signifikant på 1% nivå

5.2 Påvirkning på familieinntekt

Vi gjentar en lignende analyse for å se hvilke faktorer som påvirker familieinntekten til gårdsbruk i Norge, her definert om samlet inntekt fra alle kilder fratrukket gjeldsrenter og kår. Vi bruker den samme modellen som før, men legger til to variabler: pl for partners timer i lønnet arbeid og bl for brukers timer i lønnet arbeid.

Resultatene fra OLS regresjonen for 2009 vises i tabell 1, kolonne 3. Vi ser at hverken partner eller brukers arbeidstid på gården har noen signifikant effekt på familieinntekten, mens den innleide arbeidskraften har en positiv effekt. Derimot viser analysen at partners tid på lønnet arbeid gir økt inntekt på 148 kroner, det tilsvarende for bruker er 95 kroner.

Deretter gjennomfører vi den samme regresjonen med hele panelet og faste effekter. Resultatene er ført opp i kolonne 5. Her ser vi at både partner og brukers tid på gården medfører redusert familieinntekt, på henholdsvis 0.2 og 21.7 kroner, men resultatet er ikke signifikant for partner. Dette resultatet er noe overraskende, siden det er kontrollert for lønnsinntekt. Men årsaken kan være omvendt kausalitet, at i tider med lavkonjunktur og lave lønnsinntekter bruker gårdbrukere mer tid på gården. På innleid arbeidskraft er effekten positiv og 51.3 kroner. Her kan også omvendt kausalitet være årsaken, altså at gårdsbruk med høy familieinntekt i større grad bruker innleid arbeidskraft. Effekten på lønnsarbeid har som ventet en positiv effekt, på 80.7 kroner for partneren og 71.8 for brukeren.

Oppsummert viser regresjonsanalysen at partners innsats på gården har en positiv effekt på driftsoverskuddet, mens effekten er ikke-signifikant eller negativ på familieøkonomien, også når det er kontrollert for lønnsinntekter.

6. Oppsummering

Gjennom analysen av driftsgranskningene har vi gjort følgende funn:

- Partner deltar med flest timer på melkebruk og spesialiserte grøntproduksjoner, færrest i kornproduksjon.
- Arbeidsinnsats øker med gårdsstørrelse for bruker, dette gjelder ikke for partner.
- Det er små regionale forskjeller i partners involvering i jordbruksdrifta.
- Kvinnelige brukere har større deltaking av partner enn mannlige.
- Antall arbeidstimer for bruker og partner i jordbruksdrift har gått ned over tid, mest for partner.
- Forskjellen i inntjening per time fra lønnet arbeid og gårdsdrift er mer enn firedoblet siden 1991.
- Antall arbeidstimer i lønnet arbeid har økt over tid, mest for partner.
- Både bruker og partner har flere arbeidstimer totalt i 2009 enn i 1991, størst økning for partner.
- Partners involvering i gårdsdrift er positivt for driftsoverskuddet, men har ingen påvist effekt på familieinntekten

I vår undersøkelse har vi kun sett på den direkte økonomiske betydningen av partners involvering i landbruket målt ved antall arbeidstimer og driftsinntekt eller familieinntekt. Innenfor rammen av dette prosjektet har det kun vært rom for relativt enkle analyser, mens en grundigere behandling av materialet ville kanskje gitt annen innsikt. For eksempel kunne man sette diverse grupper opp mot hverandre, sammenligne med gårdsbruk uten partner, bruke andre økonomiske mål som for eksempel produksjon per arbeidstime.

Vi ikke har målt den økonomiske effekten av at partner er involvert i beslutningsprosesser og ledelse på gårdsbruket, siden dette er variabler som ikke finnes i driftsgranskningene, men som kunne vært lagt inn som spørsmål ved en senere anledning.

Kapittel 2: Partners involvering – Har det betydning for økonomi, arbeidsmiljø og utviklingsplaner på gården? Kvantitative analyser av Trendundersøkelsen

Marit S. Haugen og Arild Kroken

1. Innledning

Dette kapitlet vil gi en oversikt over resultater fra Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen), der vi ser på partners involvering i gårdsdrifta. Vi er interesserte i om og eventuelt i hvilket omfang partner deltar i drifta og betydningen av hvorvidt partner er involvert eller ikke. Trendundersøkelsen supplerer resultatene fra driftsgranskningene (kapittel 1), ved at vi i tillegg til å se på omfang og økonomisk betydning av partners involvering, også kan undersøke om den har betydning for blant annet brukers tilfredshet med økonomi, arbeidsmiljø og utviklingsplaner på gården.

I de fleste tilfellene er “partner” synonymt med en kvinne. I 2009 var andelen mannlige brukere 86 prosent (Rognstad og Steinset 2010). Jordbruksstatistikken bruker termen “bruker” om den personen (fysisk person eller juridisk person) som er hovedansvarlig for drifta av en jordbruksbedrift (op.cit. s.26). Det er med andre ord kun en person per bruk som defineres som “bruker” og den andre vil da automatisk oppfattes som “partner” uavhengig av hvor mye hun (eller eventuelt han) deltar i drifta. I et likestillingsperspektiv er det problematisk at et gårdbrukerpar som begge deltar i drifta ikke betraktes som likeverdige partnere (dvs at det kan defineres to brukere per bruk). Siste landbrukstelling (2010) viser at brukerparets (og øvrig families) del av arbeidsinnsatsen på bruket går noe ned og at det brukes mer innleid arbeidskraft. I 2010 sto bruker med ektefelle/samboer for 64 prosent av arbeidsinnsatsen i jord- og hagebruk, andre familiemedlemmer for 11 prosent og andre for 25 prosent. I 1999 var tilsvarende tall 76, 11 og 13 prosent (<http://www.ssb.no/landt/>).

2. Om datamaterialet

Resultatene bygger på undersøkelsen Trender i norsk landbruk 2010 som er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere som gjennomføres av Norsk senter for bygdeforskning. Undersøkelsen har siden 2002 blitt gjennomført annet hvert år og ble sist gjennomført vinteren 2010. Dette er en representativ undersøkelse blant norske gårdbrukere. I 2010 undersøkelsen var det 1584 brukere som besvarte spørreskjemaet.¹⁰ Undersøkelsen blir sendt til den personen som står registrert som hovedbruker i produsentregisteret. I praksis kan det være andre personer i familien som utfører mesteparten av arbeidet og hvis dette er tilfellet blir mottaker bedt om å gi spørreskjemaet videre til den som i praksis utfører mesteparten av arbeidet.

---

¹⁰ En del av brukene i produsentregisteret er luket ut (bruk mindre enn 5 daa, samdrifter og bruk som ikke er registrert som enkeltpersonsforetak). Av populasjonen på 45 346 bruk ble 3 200 navn trukket ut. Noen av disse har avsluttet drifta, slik at nettoutvalget ble 3 163. 1 584 spørreskjema ble returnert, noe som gir en svarprosent på 50,1. For mer utfyllende informasjon om utvalget og metode se Logstein (red) 2010.

Trendundersøkelsen er i første rekke en undersøkelse om ulike sosiokulturelle forhold i landbruket og er derfor i stor grad en supplerende undersøkelse til annen statistikkproduksjon om norsk landbruk (SSBs jordbruksstatistikk, NILFs driftsgranskninger). I denne rapporten har både NILF og Bygdeforskning undersøkt til dels de samme spørsmålene, basert på to ulike datasett. Mens Bygdeforskning Trendundersøkelse er basert på en spørreundersøkelse blant bønder, bygger NILF driftsgranskninger på regnskapstall. Andre forskjeller er at NILF spør om eksakte tall mens Trendundersøkelsen bruker intervaller i spørsmål om for eksempel inntekt, omsetning, driftsresultat etc. Dette fordi det kan være vanskelig å få eksakte tall i en spørreundersøkelse. Trendundersøkelsen bygger på data fra et noe større og representativt utvalg trukket fra produsentregisteret, mens NILF bygger sine funn på data fra 850 bruk. Hos NILF er utvalget definert av at produksjonen skal være av et visst omfang, det vil si at bønder med lite produksjonsomfang er utelatt. I Trendundersøkelsen er de minste brukene (under 5 daa) luket ut, men denne undersøkelsen omfatter likevel flere mindre bruk enn hva NILFs driftsgranskninger gjør. De to populasjonene er altså ikke helt sammenfallende.

3. Partners deltakelse

Ved bruk av data fra Trendundersøkelsen har vi undersøkt hvor stor andel av de gifte/samboende brukerne som svarer at de har ektefelle/partner som deltar med arbeid i drifta. Totalt har 83 prosent av utvalget partner (71 % gifte og 12 % samboere). De fleste brukerne i Trendundersøkelsen (86 %) er menn og bare 14 prosent er kvinner.

Tabell 1 Andel av partnere til norske gårdbrukere som deltar i drifta. N=1116¹¹.

Partner deltar	81
Partner deltar ikke aktivt i drift	19
Totalt	100

Tabell 1 viser at omtrent en av fem brukere har en partner som ikke deltar aktivt i drifta. Dette resultatet er basert på brukers rapportering av partners involvering. Det kan være vanskelig å anslå hvor mye partner faktisk bidrar, og en del av partners bidrag kan være arbeid som ikke rapporteres eller 'regnes med'. Blekesaune og Haugen (1999:28) hevder at det er sannsynlig at landbrukshushold krever mer arbeid enn andre hushold på grunn av at landbrukshusholdet både er bosted og arbeidssted, der husholdsarbeid og gårdsarbeid er innvevd i hverandre. Det er derfor ikke alltid lett å avgjøre hva som er hva. I tillegg vil husarbeidet sannsynligvis omfatte en del tilleggsfunksjoner knyttet til jordbruksproduksjonen (renhold, telefoner, besøkende, ærender, beskjeder, vakt) som ikke nødvendigvis gir uttelling i form av stipulert arbeidsinnsats.

¹¹ Vi inkluderer kun gifte og samboende brukere i utvalget.

Partners deltakelse i gårdsarbeid kan variere mye. Tabell 2 viser hvor antallet arbeidstimer som partner legger ned i drifta per år og hvor stor andel det er som deltar litt (mindre enn 200 timer pr år), noe (mellom 200-850 timer) eller mye i drifta (mer enn et halvt årsverk):

Tabell 2 Antall arbeidstimer partnere til norske gårdbrukere legger ned i drifta. N=1116.

Deltar ikke i drifta	19
Deltar litt i drifta (mindre enn 200 t)	38
Deltar noe i drifta (200-850 t)	23
Deltar mye i drifta (mer enn 850 t)	20
Totalt	100

Tabell 2 viser at omtrent en like stor andel partnere ikke deltar aktivt i drifta som de som deltar relativt mye. 20 prosent av partnerne deltar *mer* enn et halvt årsverk på gården. Videre er vi interessert i å se om det er kjønnsforskjeller med hensyn til partners deltakelse i drifta. Med andre ord, er det forskjeller på kvinnelige og mannlige partners deltakelse i drifta? En tidligere undersøkelse basert på SSBs undersøkelse “Levekår blant landbruksbefolkningen 1995” (SSB 1996) viste at på bruk med kvinnelig bruker har den mannlige partneren flere timer deltakelse i drifta sammenlignet med kvinnelige partners deltakelse på bruk med mannlige bruker (Blekesaune og Haugen 1998). Er det fortsatt slik at det er mer sannsynlig at en mannlige partner deltar flere timer i drifta enn kvinnelige brukere?

Tabell 3. Forskjeller på deltakelse i drift mellom mannlige og kvinnelige partnere. Prosent. N=1046.

	Partner kvinne	Partner mann
Deltar ikke i gårdsarbeid	21	4
1-200 timer	43	15
200-850 timer	21	33
850-1700 timer	8	23
1700-2550 timer	5	16
Mer enn 2550 timer	2	10
Totalt	100	101
N=	882	164

Pearsons χ^2 152,702 5 df, $p < 0,001$

Tabell 3 bekrefter at det er en signifikant forskjell på mannlige og kvinnelige partners deltakelse i drifta. Bare fire prosent av de mannlige partnerne deltar ikke i gårdsarbeid, sammenlignet med 21 prosent av kvinnelige partnere. Også omfanget av partners deltakelse målt i timer per år skiller de kvinnelige og de mannlige partnerne. Mens hele 64 prosent av de kvinnelige partnerne enten ikke deltar eller deltar mindre enn 200 timer er det tilsvarende tallet for mannlige partnere 19 prosent. Omtrent halvparten av de mannlige partnerne (49 %) deltar med et halvt årsverk eller mer. Vi kan konkludere at de kvinnelige brukerne har

partnere som deltar mer i drifta enn hva de mannlige brukerne har. Dette stemmer med de resultatene NILF finner i sitt datamateriale (Figur 9).

En av forklaringene på forskjellene mellom kvinnelige og mannlige partners deltakelse i drifta, kan være at mens kvinnelige partnere tar en større del av husholdsarbeidet og dermed frigjør tid til den mannlige brukeren, tar mannlige partnere en større del av gårdsarbeidet heller enn å bruke mer tid på husholdsarbeidet. I en tidligere undersøkelse av tidsbruk ble det vist at kvinnelige brukere brukte mer enn tre ganger så mye tid til husarbeid som mannlige brukere (Blekesaune og Haugen 1998).

Hvorvidt partner deltar aktivt i drifta kan avhenge av flere forhold, blant annet hvorvidt partner har lønnsarbeid utenfor gården, partners interesse for gårdsdrift, brukers arbeidssituasjon (eventuelt lønnsarbeid utenfor gården) og hvorvidt det er behov for partners deltakelse avhengig av produksjonstype, omfang etc. I tabell 4 ser vi på sammenhengen mellom produksjonstype og deltakelse.

Tabell 4. Partners deltakelse i drifta etter viktigste produksjonstype. Prosent. N= 1105.

	Partner ikke aktivt med i drifta	Partner aktivt med i drifta ¹²	Totalt	N=
Melkeproduksjon	43	57	100	330
Husdyrhold	58	43	101	447
Kornproduksjon	79	21	100	214
Annen planteproduksjon, inklusive frukt og grønnsaker	51	49	100	49
Skog	58	42	100	24
Annen produksjon	61	39	100	41

Pearsons χ^2 70,243 5 df, $p < 0,001$

Tabell 4 viser at det er statistisk signifikante forskjeller i partners deltakelse avhengig av *viktigste* produksjonstype og arbeidsintensivitet. På melkeproduksjonsbruk er det størst sannsynlighet for at partner deltar i drifta (57 %), mens partnere i minst grad deltar på kornproduksjonsbruk (21 %). I likhet med resultatene fra NILFs data (figur 1) viser våre data at partnere i større grad deltar aktivt i drifta på arbeidsintensive bruk, som i tillegg til melkeproduksjonsbruk også omfatter annen planteproduksjon enn korn (inkludert frukt og grønt) og husdyrhold.

Denne oversikten viser en sammenheng mellom produksjonstype/arbeidsintensivitet og partners deltakelse. Vi kan imidlertid ikke konkludere med at det er arbeidskraftbehovet som er avgjørende for partners deltakelse. Det kan også være slik at en velger mindre

¹² Deltar med 200 timer eller mer per år

arbeidsintensive produksjoner på bruk der partner (og eventuelt bruker) har lønnsarbeid i tillegg.

Tabell 5. Sammenheng mellom brukers og partners arbeidsinnsats på bruket. Prosent. N=1102.

Gårdbrukers arbeidsinnsats	0-200 t	200-850 t	850-1700 t	Mer enn 1700 t
<i>Partners arbeidsinnsats</i>				
0-200 timer	69	74	56	44
200-850 timer	21	19	27	25
850-1700 timer	7	5	12	15
Mer enn 1700 timer	3	2	5	17
Totalt	100	100	100	101
N=	136	295	225	446

Pearsons χ^2 114,050 9 df, $p < 0,001$

Tabell 5 viser sammenhengen mellom brukers og partners arbeidsinnsats på bruket. Vi ser at på bruk der hovedbruker arbeider mer enn 1700 timer deltar også partner mest. På 17 prosent av brukene finner vi en kombinasjon der begge parter arbeider heltid på bruket. Det er videre interessant å merke seg at på noen bruk arbeider partner flere timer i gårdsdrifta per år enn bruker (tall i kursiv). Det generelle funnet er altså at jo større arbeidsinnsats bruker legger ned jo større arbeidsinnsats legger også partner ned på bruket.

Vi kan forvente at i den grad partner har lønnsarbeid utenfor bruket vil deltakelse i drifta være mindre. Tabell 6 viser at dette stemmer. Ikke uventet finner vi at partnere som jobber over halv jobb utenfor gården deltar i minst grad i gårdsarbeidet. Av de partnerne som ikke har arbeid utenfor bruket deltar en fjerdedel i full tid på bruket (1700 timer eller mer). Også blant de som har en liten deltidsjobb (under 200 timer) utenfor gården deltar 40 prosent et halvt årsverk eller mer i drifta (850 timer eller mer).

Tabell 6. Sammenheng mellom partners arbeidsinnsats utenfor og på gård. Prosent. N=1062.

Partners arbeidsinnsats utenfor gård	Har ikke jobb utenfor	1-200 timer	200-850 timer	850-1700 timer	Mer enn 1700 timer
<i>Partners arbeidsinnsats på gård</i>					
Deltar ikke i gårdsarbeid	12	11	12	22	24
1- 200 timer	25	30	34	44	47
200-850 timer	20	20	28	27	17
850-1700 timer	17	20	15	6	7
Mer enn 1700 timer	26	20	11	2	5
Totalt	100	101	100	101	100
N=	167	66	161	408	260

Pearsons χ^2 159,991 16 df, $p < 0,001$

4. Inntektsforskjeller

Vårt neste spørsmål er hvorvidt det er inntektsforskjeller på bruk der en eller begge deltar i drifta. Vi ser først på husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk på bruk der begge eller bare en deltar i drifta¹³.

Tabell 7. Forskjeller i samlede netto næringsinntekter fra jord- og skogbruk i 2009 mellom bruk der partner ikke deltar og der partner deltar aktivt i drift. Prosent. N=1080.

	Partner deltar ikke	Partner deltar aktivt
Ingen inntekt/negativ inntekt	9	6
1-49-999	24	12
50 000 – 99 999	20	14
100 000 – 149 999	11	15
150 000 – 199 999	10	17
200 000 – 299 999	14	16
300 000 – 399 999	7	12
Mer enn 400 000	6	9
Totalt	101	101
N=	626	454

Pearsons χ^2 50,239 7 df, $p < 0,001$

Vi finner signifikante forskjeller i næringsinntekt fra jord- og skogbruk mellom bruk der partner deltar i drifta og der han/hun ikke gjør det. Mønstrer er at på bruk der begge deltar i drifta er næringsinntekten noe høyere. For eksempel er næringsinntekten på 200 000 kroner eller mer på 37 prosent av brukene der partner deltar aktivt, sammenlignet med 27 prosent på de brukene der partner ikke er involvert. Dette skyldes sannsynligvis at en mer arbeidsintensiv (og inntektsgivende) produksjon krever større arbeidsinnsats og det øker sannsynligheten for at partner bidrar. På bruk der partner ikke deltar i drifta har 53 prosent en næringsinntekt mindre enn 100 000 kroner, sammenlignet med 32 prosent av brukene der partner er aktivt med. På bruk med mindre enn 100 000 kroner i næringsinntekt dreier dette seg sannsynligvis om bruk der husholdet henter inntektene fra lønnsarbeid utenfor bruket. Dette har vi kontrollert for i en regresjonsanalyse.

Regresjonsanalysen (tabell 8) viser hvilke faktorer som har størst betydning for netto næringsinntekter fra jord- og skogbruk. Resultatene viser at netto næringsinntekt øker med størrelse på jordbruksareal i drift, arbeidsinnsats bruker la ned i drift, og arbeidsinnsats avløserer/innleid arbeidskraft la ned i drift. Næringsinntektene på bruk som har melk som viktigste produksjon er signifikant større enn på bruk der husdyrproduksjon er viktigste produksjon, mens gårdbrukere som har landbruksfaglig utdanning har større inntekter fra

¹³ Dette målet på inntekt er ikke det samme som driftsoverskudd (som NILF har brukt i sin analyse), for det første fordi næringsinntekt også innbefatter inntekt fra skog, og fordi det på grunn av skatteregler vil være en forskjell på driftsoverskudd og skattemessig næringsinntekt.

næringsvirksomhet enn bønder som ikke har en slik utdanning. Hverken arbeidsinnsatsen partner legger ned i driften eller i arbeid utenfor gården har noen signifikant effekt på næringsinntektene fra jord- og skogbruk.¹⁴ Arbeidsinnsats bruker legger ned i arbeid utenfor gårdsdrift har derimot en negativ effekt på næringsinntektene fra jord- og skogbruk som er statistisk signifikant.

Tabell 8. Forskjellige faktorerers betydning for husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord og skogbruk i 2009 (1: Ingen inntekt... 8: Over 400 000 kr). Ols regresjon.

	Ustand. B.	St. avvik	Stand. Beta	T-verdi	Sig.
Konstantledd	.855	.527		1.621	.106
Arbeidsinnsats bruker la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	.341	.077	.216	4.443	.000**
Arbeidsinnsats partner la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	-.016	.061	-.010	-.269	.788
Arbeidsinnsats andre i familien la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	.013	.067	.007	.195	.845
Arbeidsinnsats avløser/annen innleid arbeidskraft la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	.324	.072	.166	4.525	.000**
Arbeidsinnsats bruker la ned i lønnsarbeid utenfor gårdsdrift (1: Har ikke jobb utenfor gårdsbruk... 6: Mer enn 2500 timer)	-.112	.053	-.086	-2.13	.033*
Arbeidsinnsats partner la ned i lønnsarbeid utenfor gårdsdrift (1: Har ikke jobb utenfor gårdsbruk... 6: Mer enn 2500 timer)	-.063	.056	-.041	-1.14	.254
Produktivt jordbruksareal i drift (1: 0-9 daa ... 8: Over 10 daa)	.393	.068	.229	5.809	.000**
Viktigste produksjon på bruket (Annen produksjon viktigst ref.kat)					
Melk viktigste produksjon	.105	.257	.024	.408	.683
Husdyr viktigste produksjon	-.706	.241	-.166	-2.93	.004**
Korn viktigste produksjon	-.406	.295	-.074	-1.38	.169
Fullført landbruksfaglig utdanning (1: Ja... 0: nei)	.497	.137	.120	3.626	.000**

R2: 0,416 * Signifikansnivå: 0,05** Signifikansnivå: 0,01

På de fleste gårdsbruk har en eller begge ektefeller lønnsarbeid utenfor gården. Dersom partner arbeider fullt utenfor gården og derfor deltar lite eller ingenting i gårdsdrifta kan det ha negativ betydning for næringsinntekta på gården, men positiv betydning for husholdets samlede nettoinntekt. Tabell 9 bekrefter at den samlede nettoinntekten i husstanden på bruk der partner ikke deltar i drifta er høyere enn der partner deltar aktivt i drifta.

¹⁴ Mens NILF basert på driftsgranskningene fant en positiv sammenheng mellom partners arbeidsinnsats på bruk og driftsinntekter, fant vi altså ingen sammenheng mellom partners arbeidsinnsats på bruk og samlet næringsinntekt. Dette kan skyldes forskjeller i datagrunnlaget nevnt innledningsvis.

Tabell 9. Forskjeller i husstandens samlede nettoinntekt i 2009 mellom bruk der partner ikke deltar aktivt i drift og der partner deltar aktivt i drift. Prosent. N=1079.

<i>Samlet nettoinntekt til husstanden</i>	Partner deltar ikke	Partner deltar
Under 99 999 kr	1	2
100 000 – 199 999 kr	2	6
200 000 – 299 999 kr	10	13
300 000 – 399 999 kr	16	24
400 000 – 499 999 kr	17	17
500 000 – 599 999 kr	17	17
600 000 – 699 999 kr	11	8
Over 700 000 kr	25	13
Totalt	99	100
N=	626	453

Pearsons χ^2 41,332 7 df, $p < 0,001$

Tabell 10 illustrerer at omfanget av partners lønnsarbeid har betydning; dess mer partner arbeider utenfor bruket dess høyere inntekt har husstanden. At partner bidrar med lønnsinntekter til husstanden kan dermed være et svært viktig bidrag til gårdshusholdet.

Tabell 10. Forskjeller i husstandens nettoinntekt i 2009 mellom bruk der partner jobber mer enn 850 timer utenfor bruket og der partner jobber mindre enn 850 timer utenfor bruket. Prosent. N=1157

<i>Samlede nettoinntekter til husstanden i 2009</i>	Partner jobber mindre enn 850 timer utenfor bruk	Partner jobber mer enn 850 timer utenfor bruk
Under 99 999 kr	2	1
100 000 – 199 999 kr	8	2
200 000 – 299 999 kr	20	5
300 000 – 399 999 kr	25	16
400 000 – 499 999 kr	16	19
500 000 – 599 999 kr	13	19
600 000 – 699 999 kr	7	13
Over 700 000 kr	9	27
Totalt	100	102
N=	411	746

Pearsons χ^2 149,653 7 df, $p < 0,001$

En regresjonsanalyse (tabell 11) viser hvilke faktorer som har størst betydning for husstandens samlede nettoinntekt.

De samlede nettoinntektene til husstandene øker med størrelsen på jordbruksareal i drift og med arbeidsinnsatsen avløser/innleid arbeidskraft legger ned i gårdsdriften. Resultatene viser også at de samlede nettoinntektene blir høyere jo større arbeidsinnsats både bruker og partner legger ned i arbeid utenfor gårdsdriften. Hvor stor arbeidsinnsats bruker eller partner legger ned i gårdsdriften har derimot ingen statistisk signifikant innvirkning på de samlede nettoinntektene til husholdningene.

Tabell 11. Forskjellige faktors betydning for husstandens samlede nettoinntekt i 2009 (1: Under 99 999 kr... 8: Over 700 000 kr). Ols regresjon.

	Ustandardisert B.	St. avvik	Stand. beta	T-verdi	Sig.
Konstantledd	2.314	.519		4.457	.000**
Arbeidsinnsats bruker la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	-.076	.076	-.054	-.999	.318
Arbeidsinnsats partner la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	-.070	.060	-.047	-1.17	.243
Arbeidsinnsats andre i familien la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	.018	.066	.010	.277	.782
Arbeidsinnsats avløser/annen innleid arbeidskraft la ned i gårdsdrift (1: Deltar ikke i gårdsdrift... 6: Mer enn 2500 timer)	.261	.071	.150	3.704	.000**
Arbeidsinnsats bruker la ned i lønnsarbeid utenfor gårdsdrift (1: Har ikke jobb utenfor gårdsbruk... 6: Mer enn 2500 timer)	.286	.052	.247	5.538	.000**
Arbeidsinnsats partner la ned i lønnsarbeid utenfor gårdsdrift (1: Har ikke jobb utenfor gårdsbruk... 6: Mer enn 2500 timer)	.436	.055	.314	7.986	.000**
Produktivt jordbruksareal i drift (1: 0-9 daa ... 8: Over 10 daa)	.183	.067	.120	2.747	.006**
Viktigste produksjon på bruket (Annen produksjon viktigst ref.kat.)					
Melk viktigste produksjon	-.501	.255	-.127	-1.96	.050
Husdyr viktigste produksjon	-.664	.239	-.175	-2.77	.006**
Korn viktigste produksjon	.278	.291	.057	.954	.340
Fullført landbruksfaglig utdanning (1: Ja... 0: nei)	.147	.135	.040	1.088	.277

R2: 0,276 * Signifikansnivå: 0,05** Signifikansnivå: 0,01

5. Tilfredshet

Vi vil i det følgende undersøke om partners deltakelse i drifta har betydning for brukers tilfredshet på en rekke områder.

Tabell 12 viser at hvorvidt partner deltar i gårdsdrifta eller ikke, har ingen signifikant betydning for brukers tilfredshet med næringsinntekta på gården. Over en tredjedel av brukerne er svært utilfreds med inntekta på gården, og bare ni prosent er tilfredse med inntekta. Vi finner små forskjeller blant de som er utilfredse enten de har partner involvert eller ikke, mens det er ingen forskjeller blant de som er tilfredse.

Tabell 12. Tilfredshet med inntekt fra gårdsdrift etter om partner deltar aktivt eller ikke i drifta. Prosent. N=1112.

	Partner deltar ikke aktivt i drift	Partner deltar aktivt i drift
1 Svært utilfreds	37	36
2	33	31
3	21	24
4	7	8
5 Svært tilfreds	2	1
Totalt	100	100
N=	636	476

Pearsons χ^2 4,699 4 df, p= 0,320

Tabell 13. Tilfredshet med arbeidsforhold og arbeidsmiljø etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift. Prosent. N=1106.

	Partner deltar ikke aktivt i drift	Partner deltar aktivt i drift
1 Svært utilfreds	3	3
2	14	11
3	36	36
4	34	37
5 Svært tilfreds	12	13
Totalt	99	100
N=	632	474

Pearsons χ^2 2,237 4 df, p= 0,692

Tabell 13 viser at det heller ikke er signifikante forskjeller i tilfredshet med arbeidsforhold og arbeidsmiljø avhengig av om partner deltar aktivt eller ikke. Vi skal videre se på hvorvidt brukers tilfredshet med økonomien i husholdningen er forskjellig avhengig av om partner deltar aktivt i drifta eller ikke (tabell 14).

Tabell 14. Tilfredshet med økonomi i husholdning etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift. Prosent. N=1106.

	Partner deltar ikke	Partner deltar aktivt
1 Svært utilfreds	7	10

2	13	18
3	28	33
4	35	28
5 Svært tilfreds	17	10
Totalt	100	99
N=	633	473

Pearsons χ^2 23,730 4 df, $p < 0,001$

Tabell 14 viser at brukere er signifikant mer tilfreds med økonomien i husholdningen når partner ikke deltar aktivt i drifta. Det skyldes sannsynligvis at selv om partner ikke deltar aktivt i drifta bidrar partner i større grad positivt med lønnsinntekt til husholdets økonomi. 52 prosent av brukerne med partner som ikke deltar i drifta er fornøyd med økonomien i husholdet, sammenlignet med 38 prosent av de som har partner aktivt med i gårdsdrifta. Partners lønnsinntekter kan sees på som et indirekte bidrag til drifta.

Det har i de senere årene vært fokusert på ensomhet innen bondeyrket. I følge Fjeldavli og Bjørkhaug (2000) rapporterer stadig flere bønder at de er ensomme og den viktigste årsaken er at de mangler arbeidskollegaer i hverdagen. De fant at det er melkebøndene som i størst grad opplever ensomheten (Fjeldavli og Bjørkhaug 2000). En kan tenke seg at trivselen på gården er større når en har en partner aktivt med i gårdsdrifta. I Trendundersøkelsen ble det spurt om bruker er fornøyd med sitt sosiale nettverk og selv om det da sannsynligvis i første rekke tenkes på et sosialt nettverk utenfor gården, kan det være interessant å se om vi finner noen sammenheng med partners deltakelse på gården.

Tabell 15 viser ikke noe klart mønster, og det er lite som tyder på at partners deltakelse har noen betydning for hvor tilfreds bruker er med sitt sosiale nettverk. En kan spørre om det er slik at en partner som arbeider utenfor gården bringer med seg et sosialt nettverk som også brukeren blir en del av?

Tabell 15. Tilfredshet med sosialt nettverk etter om partner deltar aktivt eller ikke i drifta. Prosent. N=1108.

	Partner deltar ikke aktivt	Partner deltar aktivt
1 Svært utilfreds	3	2
2	10	9
3	19	26
4	42	34
5 Svært tilfreds	26	28
Totalt	100	99
N=	634	474

Pearsons χ^2 10,186 4 df, $p = 0,037$

I Trendundersøkelsen ble bøndene spurt om hvor enige de var i en påstand om ensomhet i yrket. Tabell 16 viser at en aktivt deltakende partner ikke har noen betydning for følelsen av å være ensom i yrket. Det er verdt å merke seg at vel halvparten av brukerne er uenige i påstanden om at de føler seg ensomme som gårdbrukere, mens 30 prosent av de som har

partner aktivt med i drifta er enige sammenlignet med 22 prosent av de som ikke har partner aktivt med i drifta. Dette tyder på at en partner som deltar aktivt i drifta ikke er avgjørende for brukers følelse av ensomhet eller ikke.

Tabell 16. Enighet i påstand “jeg føler meg ensom som gårdbruker” etter om partner deltar aktivt eller ikke i drifta. Prosent. N=1095.

	Partner deltar ikke aktivt i drift	Partner deltar aktivt i drift
Helt uenig	33	30
Delvis uenig	23	20
Både og	21	20
Delvis enig	15	19
Helt enig	7	11
Totalt	99	100
N=	624	471

Pearsons χ^2 9,359 4 df, $p=0,053$

Andre relevante spørsmål er hvorvidt bruker er mer eller mindre tilfreds med ferie/fritid og arbeidssikkerhet på gården avhengig av hvorvidt partner deltar aktivt i drifta eller ikke. Når det gjelder tilfredshet med ferie og fritid viser tabell 17 at det er statistisk signifikante forskjeller. Det er en større andel brukere som har partnere som *ikke* deltar aktivt i drifta som er tilfredse med ferie og fritid. En sannsynlig forklaring er at dette er brukere som har mindre arbeidsintensiv drift og dermed mindre behov for partners deltakelse, og større muligheter til å ta ut ferie og fritid.

Tabell 17. Tilfredshet med ferie og fritid etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift. Prosent. N=1110.

	Partner deltar ikke aktivt i drift	Partner deltar aktivt i drift
1 Svært utilfreds	13	19
2	19	27
3	25	25
4	27	20
5 Svært tilfreds	16	9
Totalt	100	100
N=	636	474

Pearsons χ^2 30,102 4 df, $p<0,001$

Tabell 18. Tilfredshet med arbeidssikkerhet etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift. Prosent. N=1111.

	Partner deltar ikke	Partner deltar
--	---------------------	----------------

1 Svært utilfreds	1	1
2	4	5
3	22	16
4	45	44
5 Svært tilfreds	28	34
Totalt	100 (N=636)	100 (N=475)

Pearsons χ^2 8,094 4 df, $p=0,088$

6. Sannsynlige utviklingstrekk de nærmeste fem år

Vi skal til sist se på sammenhengen mellom brukers framtidsperspektiver (hvilke utviklingstrekk bruker anser som sannsynlig de nærmeste fem årene) og hvorvidt det er forskjeller mellom brukere som har aktive partnere og de som ikke har det.

Tabell 19. Sannsynlighet for tre utviklingstrekk på gårdene de neste fem årene etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift.

	Produksjonsøkning			Produksjonsnedgang			Ektefelle/samboer arbeider mer utenfor gården		
	Sannsynlig	Ikke sannsynlig	Totalt	Sannsynlig	Ikke sannsynlig	Totalt	Sannsynlig	Ikke sannsynlig	Totalt
Partner deltar ikke aktivt	32	68	100 (N=638)	15	85	100 (N=638)	11	89	100 (N= 638)
Partner deltar aktivt i driften	36	64	100 (N=478)	16	84	100 (N= 478)	13	87	100 (N= 478)

Ingen av sammenhengene er statistisk signifikante.

Selv om ingen av sammenhengene er statistisk signifikante kan vi se noen mønstre. Omtrent en tredjedel av brukerne mener det er sannsynlig med en produksjonsøkning på gården de neste fem årene. Det er ikke store forskjeller mellom de som har aktive partnere i drifta og de som ikke har det, men det er en noe større andel av de som har aktive partnere (36 % mot 32 %) som tror på produksjonsøkning på bruket. Produksjonsnedgang som et sannsynlig senario er det bare henholdsvis 16 og 15 prosent som anser som sannsynlig. Omtrent 90 prosent av brukerne mener det ikke er sannsynlig at partner arbeider mer utenfor gården de neste fem årene, og her er det kun en liten forskjell på de som har partnere som deltar aktivt i drifta og de som har partnere som ikke deltar.

Tabell 20 viser at en større andel blant brukere som ikke har en partner som deltar aktivt i drifta er enige i påstanden om at myndighetene bør legge bedre til rette for samdrift. Over en tredjedel (36 %) er delvis eller helt enig i påstanden, mens en like stor andel (36 %) av de som har partner som er aktive i drifta er delvis eller helt uenige i påstanden. En forklaring kan

være at de som ikke har en partner aktiv i drifta ser samdrift som en mer attraktiv driftsform som kan kompensere for manglende involvering av partner?

Tabell 20. Enighet i påstand “myndighetene bør legge bedre til rette for samdrift” etter om partner deltar aktivt eller ikke i drifta. Prosent. N=1102.

	Partner deltar ikke aktivt	Partner deltar aktivt
Helt uenig	14	21
Delvis uenig	14	15
Både og	35	38
Delvis enig	21	16
Helt enig	15	11
Totalt	99	101
N=	630	472

Pearsons χ^2 17,043 4 df, p= 0,002

Den neste tabellen viser om sammenhengen mellom partners deltakelse i drifta og hvorvidt bruker vil anbefale barna å ta over drifta.

Tabell 21. Andel av brukerne som vil anbefale barna å ta over drift etter om partner deltar aktivt eller ikke i drift. Prosent. N=1047.

<i>Anbefale barna å ta over drift</i>	Partner deltar ikke	Partner deltar aktivt
Vil anbefale barna å ta over	59	61
Vet ikke om vil anbefale barna å ta over	27	27
Vil ikke anbefale barna å ta over drift	14	12
Totalt	100	100
N=	599	448

Pearsons χ^2 1,151 2 df, p= 0,563

Tabellen viser at det ikke er noen signifikant sammenheng mellom partners deltakelse og hvorvidt bruker vil anbefale barn å overta.

Tabell 22 viser sammenhengen mellom hvorvidt partner har “odelsrett til bruk” og “deltakelse i drifta”. Partner deltar i større grad aktivt i gårdsdrifta på gårdsbruk der de har odelstilknytning enn på bruk der de ikke har odelstilknytning eller der bruket er kjøpt, men denne sammenhengen er ikke statistisk signifikant.

Tabell 22. Sammenheng mellom partners odelsrett til bruk og partners deltakelse i gårdsdrifta. Prosent. N=1112.

	Bruker odelsrett til bruk	Partner odelsrett til bruk	Bruket er kjøpt
--	---------------------------	----------------------------	-----------------

Partner ikke aktivt med i drift	58	47	57
Partner aktivt med i drift	42	53	43
Totalt	100	100	100
N=	820	91	201

Pearsons χ^2 4,091 2 df, $p=0,129$

Tabell 23. Betydning av partners deltakelse for brukers ønske om å være gårdbruker Prosent. N=1086.

<i>Betydning av at partner deltar i gårdsdrift for ønske om å være gårdbruker</i>	Partner deltar ikke aktivt	Partner deltar aktivt
Stor betydning	6	29
Noe betydning	15	30
Liten betydning	23	19
Ingen betydning	57	23
Totalt	101	101
N=	621	465

Pearsons χ^2 194,649 3 df, $p<0,001$

Tabell 23 viser at det er en sammenheng mellom partners deltakelse i drifta og brukers oppfatning av hvor stor betydning det har at partner deltar for ønsket om å være gårdbruker. Jo viktigere det er for gårdbrukerne at partner deltar i drift, jo oftere deltar også partner aktivt i gårdsdrifta. Det tyder på at brukere som har aktive partnere opplever dette som positivt for egen arbeidssituasjon som gårdbrukere.

7. Oppsummering

Dette kapitlet har vist partners involvering i drifta i betydningen oppgitt arbeidsinnsats på bruket. Undersøkelsen har vist at over halvparten av partnerne deltar lite (mindre enn 200 t per år) eller ikke i det hele tatt i drifta. En av fem partnere deltar med et halvt årsverk eller mer. Mannlige partnere deltar mer i drifta enn kvinnelige partnere. Videre viser undersøkelsen at det er i de mest arbeidsintensive produksjonene at partner deltar mest. Vi finner også at det er en sammenheng mellom bruker og partners arbeidsinnsats. Jo større arbeidsinnsats bruker legger ned, dess større arbeidsinnsats bidrar partner med.

Den bivariante analysen viser at næringsinntekten (fra jord og skogbruk) er større på bruk der partner er aktivt med, men den multivariate regresjonsanalysen viser ingen signifikant sammenheng mellom arbeidsinnsats til partner og næringsinntekt.

Husstandens samlede nettoinntekter er større der partner ikke er aktivt med i drifta, men har lønnsarbeid utenfor. Den multivariate regresjonsanalysen bekrefter at den samlede nettoinntekten er høyere jo større arbeidsinnsats partner legger ned i lønnsarbeid utenfor

gården. Bruker er også mer fornøyd med økonomien i husholdningen der partner ikke deltar aktivt i gårdsdrifta.

Når det gjelder spørsmål om brukers tilfredshet med sitt sosiale nettverk, opplevelse av ensomhet i yrket og tilfredshet med arbeidssikkerhet på gården finner vi ingen signifikante forskjeller mellom de som har en aktiv partner og de som har en partner som ikke deltar i drifta. Når det gjelder ferie og fritid er bønder med ikke aktive partnere mer fornøyd enn de som har partnere som deltar i drifta. Dette skyldes sannsynligvis at i produksjoner der partner er aktivt med (arbeidsintensive produksjoner som melkeproduksjon) er det rent faktisk mindre ferie og fritid. Brukere som ikke har partnere som deltar aktivt i drifta er noe mer enig i påstanden at myndighetene bør legge bedre til rette for samdrift. Samdrift kan sannsynligvis erstatte noe av det arbeidsfellesskapet som har gått tapt ved at partner ikke deltar i drifta. Vi finner ingen sammenheng mellom partners deltakelse i drifta og hvorvidt bruker vil anbefale egne barn å ta over gården.

Partnerne er i noe større grad aktivt med i drifta på de brukene de hadde odelsrett til, enn på gårdsbrukene som brukerne hadde odelsrett til, eller på bruk som er kjøpt uten odel.

Nærmere seks av ti brukere som har aktive partnere sier at det har noe eller stor betydning for deres ønske om å drive gård, mens bare 21 prosent av de som ikke har aktive partnere svarer det samme.

Resultatene fra driftsgranskningene og Trendundersøkelsen har vist omfang og betydning av partners involvering i drifta. Begge disse undersøkelsene har tatt utgangspunkt i opplysninger om partners deltakelse i arbeidet på gården (målt i antall arbeidstimer). Disse undersøkelsene har ikke data som kan vise partners involvering i beslutninger som kan ha stor betydning for gårdsdrifta, for eksempel med hensyn til investeringer i produksjonsutstyr og bygningsmasse, og andre beslutninger som angår produksjonen på gården.

Referanser:

- Blekesaune, A. og M.S. Haugen 1998: Inntektsforskjeller mellom kvinnelige og mannlige brukere. *Landbruksøkonomisk forum (LØF)*, nr 2/98, s. 21-35.
- Blekesaune, A. og M.S. Haugen 1999: Landbrukskvinnens bidrag til husholdets levekår – arbeid og inntekt i et komparativt perspektiv. *Landbruksøkonomisk forum (LØF)*, nr 2/99, s. 27-38.
- Fjeldavli, E. og H. Bjørkhaug 2000: Ensomme bønder – myte eller virkelighet? *Landbruksøkonomisk forum (LØF)*, nr 1/00, s. 5 -15.
- Logstein, B. (red.) 2010: Trender i norsk landbruk 2010. Frekvensrapport.
- Rognstad, O. og T. A. Steinset (2010): Landbruket i Norge 2009. Statistiske analyser (SA 116). Oslo, Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- SSB 1996: Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 1995. Oslo, Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- SSB 2010. Landbruksteljing 2010 (www.ssb.no/landt/)

Storstad, O., B. Logstein, R. Almås, A. Spittsøy og T.-P. Johnsen 2009: Helse, miljø og sikkerhet i landbruket. En kunnskapsstatus om HMS og ulykker. Rapport 11/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Kapittel 3: Dybdeintervjuer om partners betydning for drift og fremtidsplaner på gårdsbruket

Marianne Fostervold og Karin Hovde

1. Innledning

I dette kapitlet tar vi for oss den kvalitative undersøkelsen. Denne består av helt nytt materiale, samlet inn for denne forundersøkelsen. Det vi ønsket var å spørre om partners bidrag til drifta på gården, og være åpen for andre forståelser enn det vi har møtt så langt. Vi spurte om basisinformasjon, hvor mye de var med i gårdsdrifta, hvilke deler de hadde mest interesse for, hva driver syntes var best å ordne uten medvirkning, etc. Disse spørsmålene ble stilt på en åpen måte for å komme inn på hvordan tematikken ble formulert, ikke for å hente ut eksakte svar, som de kanskje ikke hadde tenkt igjennom før spørsmålet ble stilt. Måten det blir snakket om tematikken på er datamaterialet og gir informasjon om hvordan disse temaene blir definert og håndtert på de forskjellige brukene.

2. Om datamaterialet

Det er KUN Senter for kunnskap og likestilling som står for den kvalitative undersøkelse og analyse. Til sammen var det 13 informanter, som bestod av bønder og partnere fra Steinkjer kommune i Nord-Trøndelag og Steigen kommune i Nordland. Det var både kvinner og menn blant bøndene og partnerne. Partnerne var involvert i ulik grad og hadde arbeid utenom gården i ulik grad. I tillegg hadde vi en rekke ønsker for utvalget, som at det skulle være husdyrhold for melk og/eller kjøtt, at det ikke skulle være andre som hadde bosted på gården og at de helst skulle ha hjemmeboende barn. Bruker ble definert som den som søker tilskudd fra Statens Landbruks Forvaltning (SLF). Partner ble definert som den som lever sammen med bruker i ekteskapsliknende forhold. Av Steinkjer kommune og Steigen kommune fikk vi hjelp til å lage en liste med navn og telefonnummer til aktuelle bønder som var innenfor våre kriterier fra Fylkeskommunen. Marianne Fostervold foretok et strategisk utvalg av disse, og er den eneste som kjenner til hele utvalget. Karin Hovde er i tillegg kjent med de casene som hun har intervjuet. Intervjuene ble foretatt av Marianne Fostervold og Karin Hovde. Det ble gitt informasjon i henhold til søknaden til Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD). Undersøkelsen blir anonymisert, men det ble også gjort rede for begrensningene i anonymisering med tanke på å bli gjenkjent i meningsytringer etc. Alle de spurte unntatt to sa ja til å bli intervjuet. Den ene som avslo hadde et krisetilfelle i familien, den andre var på ferie da intervjuene skulle finne sted.

Materialet er på ingen måte ”mettet” som er en ideologi i kvalitativ forskning, men gir innsikt i noen måter å forvalte livet som bonde og partner, og gir innsikt til spørsmål som bør følges i videre undersøkelser – noe som er intensjonen til denne forundersøkelsen.

Å være Partner – Spørsmål til dybdeintervju ca 1 time

1. Intervjuspørsmål: Bakgrunnsinformasjon om gården og husholdet. Gårdsproduksjon, bruker og partners kompetanse, utdanning/yrke. Har begge lønnsarbeid? Tilleggsnæringer? Antall barn/alder?

Partner

2. I hvor stor grad er du med i gårdsdrifta?
3. hva er dine oppgaver? Hva gjør du eksakt i drifta?
4. Hvordan blir beslutninger tatt? Hvor mye bidrar du i det? (investeringer i maskiner, driftsbygning, type og omfang av produksjon, opptrapping, nedtrapping, innleid arbeidskraft til onnearb.f. eks.
5. Hvilke deler av gården/drifta har du mest interesse for?
6. Har du hovedansvaret for disse områdene?
7. Hva tror du at din innsats har betydning for når det gjelder a)økonomi, b) parlykke/samliv
8. Hvordan oppfatter du rammeforholdene for dere som par på gården? (driftsstøtte, ordninger rundt sykemeldinger, fødselspermisjoner, annet?)

Driver

2. I hvor stor grad er din partner med i gårdsdrifta?
3. Hva er din partners oppgaver, hva gjøre dere hver eksakt i drifta?
4. Hvordan blir beslutninger tatt? Hvor mye bidrar partner i det? (investeringer i maskiner, driftsbygning, type og omfang av produksjon, opptrapping, nedtrapping, innleid arbeidskraft til onnearb.f. eks.
5. Hva er ditt ønske/behov for partners involvering? Hva klarer du best alene, og hva trenger du hjelp til?
6. Når er det spesielt viktig å ha partner med? Hvilken betydning har det for drifta?
7. Hvilken betydning tror du at din partners innsats har for når det gjelder a)økonomi, b) parlykke/samliv

3. Tre typer forhold til partner og jobb

Vi fant at intervjupersonene kunne deles inn i tre hovedgrupperinger av hvordan drivere forholdt seg til partner og jobb, i forhold til hvordan de forholdt seg til partner og arbeidet på gården:

TYPE 1: "SELVRÅDENDE DRIVER" kan vi beskrive som at har en praktisk innstilling til arbeidet, og som ikke ønsker å dele arbeidet med noen. De vil være alene om opplevelsen og beslutningene og ser fjøset som et fristed. De vil ikke at partner skal ta del i arbeidet og ser ikke behovet for fellesskap eller for å diskutere beslutninger. De beskytter eget arbeid. De vil klare alt selv og ha ansvaret selv, og vil ha seg frabedt at andre, kanskje særlig partneren, skal komme og mene noe om jobben som har blitt gjort. Den selvrådende driveren mener at det er godt å være fra hverandre, slik at man ikke går og trækker på hverandre hele dagen. Den eneste som får være med i noen av tilfellene – og som får lov til å kommentere på arbeidet – er gjerne gullklumpen i familien, det minste barnet, som også ofte blir tiltenkt rollen som odelsgutt/jente fordi alderen til den minste vil stemme bedre med når driveren ønsker å gi gården videre.

TYPE 2: "INVOLVERENDE DRIVER" liker å "drikke vin på verandaen sammen med partneren mens de spinner på drømmer og planer for gården". Funksjonen partner har som samtalepartner er viktig. De liker å ha noen å dele både arbeid, opplevelser og drømmer med. Denne kategorien drivere mener at det hadde vært trivelig om de kunne vært mer sammen i arbeidet, men akkurat i fjøset vil de fremdeles gjerne være alene. De synes det er fint om den andre kan bidra i fjøset ved å ta et og annet morgenstell i helgen, men ikke samtidig med at de er der.

TYPE 3: "DE SYMBIOTISKE DRIVERNE" kan vi beskrive som at de er opptatt av å være nær hverandre. Her tar paret gårdsarbeidet sammen, og lager mat sammen. Interessen for kyr står høyt, og vi finner ku-bilder, ku-kopper, ku-nips etc i hjemmet. De gjør noen ting hver for seg, for eksempel han kjører mer traktor og hun er mer i fjøset, men idealet er å være sammen hele tiden. Han kommer og hjelper henne når han er ferdig med sitt og omvendt. Fjøset er som et annet hjem, de bruker hele gården i livet de lever. De kan kysse og være romantiske i fjøset som i hovedhuset. De har ikke noe behov for å ha egentid, og har ikke problemer med å trække oppå hverandre", som de andre snakker om.

4. Verdipremisser for gårdslivet og tid til familien: koseperspektiv vs. rent jobbperspektiv

Et viktig funn, som de andre funnene ser ut til å knytte seg til, er forskjellige innstillinger til gårdsdriften, med "koseperspektiv" vs. "rent jobbperspektiv" som kategorier. Flere av informantene beskriver at de har et livsstilsperspektiv som de mener går overens med det å drive gård, og som de mener er helt nødvendig for å kunne drive gård med dyr. Det handler om å ha et "koseperspektiv", hvor man er nær og gleder seg over dyra, og hvor man drar med familien inn i gårdsdrifta. De forteller om at de vil drive gård for å gi barna lærdom og innsikt i naturen, samt å dyrke gårdsdriften som en felles interesse i parforholdet – selv om de kan ha delt hovedansvar og hovedinteresse i arbeidsoppgavene på gården. De snakket om felles beslutninger om å kjøpe gård eller ta over på odell, og at de har snakket om hva slags dyr de ønsker å ha. En sa at deres viktigste møter som familie er nettopp på gården og i fjøset, en annen familie snakker om unger som er med på gårdsdrifta, så vel som i andre vanlige aktiviteter som fotball eller dans. En familie bruker nettopp begrepet "koseperspektiv" på hvordan de har det med dyra, og forklarer at det betyr å ha mer enn et økonomisk eller "råvare/kjøttperspektiv" på yrket. Det vil ikke si de har noe problem med slakting, men heller at de har følelsene og gledene med seg i arbeidet i en betydelig grad, og ser på jobben mer enn "bare en jobb".

- "Det å kose med dyra er viktig, hvis man ikke har det perspektivet på kyrne, så kan man egentlig legge opp."

- Intervjuer: "Hvilke andre perspektiv kan man ha?"

- "Nei, det blir jo økonomisk perspektiv, da. Det er jo ikke økonomi i dette til å kun drive gård på grunn av økonomi, du må like kyrne også. Det blir lange dager på gården, det er ikke plass til så mye latskap".

Det finnes også andre måter å se på arbeidet på gården. En mannlig bruker hadde en kone og flere barn som ikke deltok i drifta. Han var like interessert og glad i gårdsdrifta og dyra som

de andre intervjupersonene, men han opplever et dilemma som de andre ikke opplever i like stor grad, nemlig tidsklemma mellom jobb og familie, fordi han må gjøre disse to tingene separat fra hverandre. Det tar mer tid enn han har til rådighet, særlig fordi han også ønsker å gjøre ekstra hobby-prosjekter på gården som ikke gir økonomisk gevinst. Han sliter med en tidsklemmesituasjon som kanskje ikke mennene i generasjonen før ham opplevde, i og med at farsrollen også har endret seg til å bli mer krevende tidsmessig. Som en moderne mann ønsker han å være tilstede for sine barn, men barna har ikke blitt sosialisert inn i drifta eller i det ”koseperspektivet” de andre familiene snakker om, og er ikke interessert – på samme måte som moren ikke er interessert. Han snakker om ”meg” og ”dem”, og sier han blir trist fordi ungene er mer knyttet til moren enn til ham. Denne situasjonen har ført til en ustabil drift. De har skiftet type drift flere ganger, lagt ned og han har jobbet utenfor gården i perioder, og gått tilbake til gårdsdrift – alt for å forsøke å få en levelig situasjon hvor det skal bli nok tid til både arbeid, unger og kone.

Dette tyder på at partner (ofte kona) sin innstilling til gårdsarbeidet kan ha stor innvirkning på stabiliteten i gårdsdrifta, for ikke å snakke om å sikre en stabil overtakelse av neste generasjon, gjennom å sikre ungenes interesse og deltakelse i gårdsbruket. Det handler også om driverens vilje og interesse i å involvere og bygge opp under interessen. Når driver har en type selvstendig-innstilling til drift og gårdsbruk fungerer ofte ikke involveringen av de andre. Vi har sett ett eksemplar på at det likevel fungerte der hun fikk ta seg til rette på andre deler av gården, samt at han involverte henne mer enn hva han først sa, han hentet dem inn i fjøset for å se på den nyfødte kalven og ville at de også skulle oppleve det som var viktig for ham.

5. Arbeidstimer kan gå til trivsels-/hobbyprosjekter uten umiddelbar økonomisk gevinst

Det viste seg at ”arbeidstimer” kan være så mangt. Det var flere bruk som hadde mange prosjekter på gården. Det var ”bonusdyr”(hester, kaniner) som bare var utgift, det var oppkjøring av ridesti i skogen, for naboens hester, uten noen form for økonomisk vinning, og det var prosjekter som kom lokalsamfunnet til gode, ungdomsaktiviteter etc. Det var altså ikke ”mest mulig effektiv drift økonomisk sett” som alltid var motivasjonen. Motivasjonen var å finne aktiviteter til ungene (ridesti til naboen), det kunne være å vise ungene at å ha en gård er et kreativt yrke og alt man kan finne på, og det kunne være personlighet og lyst til å stadig finne på nye ting å gjøre på gården. Mange av disse arbeidstimene kan kalles hobby, men det kan hende at noen av dem en dag kan bli en ny alternativ inntektskilde på gården, og kan være en viktig vei til innovasjon.

6. Er ”partner” en funksjon mer enn en person?

Et annet funn var at partnerfunksjonen som rådgiver og støtte til gårdbruker ikke trenger å utføres av partneren selv. Flere av våre intervjupersoner beskrev de større barna som dem de diskuterte med. En kvinnelig driver som hadde drevet gården selv i mange år mens mannen jobbet utenfor gården, mente at hennes barn hadde fylt partnerfunksjonen – det var dem hun diskuterte med om drift, og hun hørte på deres meninger om anskaffelser etc. At det finnes en slik forståelse kan gi grobunn for å tro at partnerfunksjonen for diskusjon kan dekkes gjennom andre. I et intervju med en mannlig driver så vi også dette, hvor han brukte en venn som sparringspartner når kona ikke var interessert eller ikke hadde nok kunnskap. Innsikten om at sparringspartneren ikke *trenger* å være den samme som kjæreste-partner, kan være frigjørende

for partner på gården i forhold til hvilke funksjoner hun/han skal dekke. Likevel ser vi også at kunnskap og medvirkning går hånd i hånd, og at det er en fare for at manglende kunnskap og medvirkning igjen kan gjøre at det blir problemer i forholdet med manglende felles interesser som vi så overfor. Det kan skape en ustabil familiesituasjon, som påvirker den stabile driften.

7. Mye symbolikk i definisjonene for arbeidsfordeling mellom ham og henne

Det er gammelt nytt at gårdskvinner som sier at de ikke kjører traktor også kjører traktor.¹⁵ Disse funnene finnes også her, og nyheten kan være at denne forståelsen finnes i beste velgående også i annet arbeid på gården som hun forstår som ”egentlig hans arbeid”. Derfor oppgir hun at hun ikke gjør dette arbeidet (det er det jo han som gjør), selv om hun faktisk gjør en del timesverk med dette arbeidet når hun får mer konkrete spørsmål.

Den ene kvinnelige intervjupersonen, som var partner, fortalte at det var mannen som kjørte traktor. Hun delte veldig mye av arbeidet på gården inn i traktor og ikke-traktor. Han kjører altså traktor. Men etter nærmere spørsmål sa hun at hun kunne samarbeide i traktorarbeidet, hun kunne stå utenfor traktoren, ta av plasten på rundballen etc, ellers kunne hun også kjøre ”litt traktor” som opp og ned til åkeren og flytte traktoren for ham, hun kunne også tromle jordene. Hun kunne også ”ta i et tak” i onnene, det vil si slik at de nesten kjørte non-stop i onnene. I en annen familie hvor alle er involvert i drifta er det sønnene som kjører traktor sammen med faren, i en tredje familie hvor mor er driver er det døtrene som vil kjøre traktor, og da overlater mødrene heller arbeidet til barna når far ikke kan. Ungene har så lyst, så da er det ingen grunn til at hun skal gjøre det. Det ser likevel ut til at det fremdeles kan være slik at kvinner og/eller barn kjører mer traktor enn hun først oppgir.

Likedan ser vi en annen informant, også kvinne og partner, som beskriver stell av melkekyr som mannens syssel. Når jeg spør nærmere om hennes oppgaver i fjøset, så sier hun at hun likevel er med i fjøset. Hun er innom hver kveld, hun har ansvaret en helg i måneden når mannen er borte i annet arbeid, og har ca fem økter til i løpet av en måned. En økt betyr stell og melking to ganger om dagen. Kveldssjekken kommer utenom, for det er hennes oppgave hver dag. Den kan også bli ganske omfattende. Hun tar også noen turer innom i løpet av dagen, og i onnene er hun der mer, for da kjører mannen mer traktor, og hvis det er kalving eller at noen dyr er syke er hun der mye mer. Det høres altså ut som hun er der ganske mye mer enn når hun først avfeier det som mannens arbeidsoppgave. Denne effekten ser altså ut som om kan gjelde flere områder enn traktorkjøring.

8. Hva er deltakelse?

En velkjent diskusjon som også kom opp i vårt materiale, var hvordan man skal definere deltakelse i gårdsarbeid/drift. Ordet ”deltakelse” blir definert forskjellig i de forskjellige intervjuene vi har foretatt, og det signaliserer at det også i spørreskjema-svarene kan ligge forskjellige definisjoner innbakt. Man burde kanskje i fremtidige kvantitative spørreskjemaer ha inkludert spørsmål om deltakelse i husholdet også, fordi hvis ingen tar seg av husholdet,

---

¹⁵ Agnes Bolsø (1994) Kvinner som ikke kjører traktor kjører også traktor. Arbeidsnotat. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim.

må driver også gjøre det, og det vil gå utover drifta, som vi så eksempel på i ett av våre intervjuer.

De som hadde et fellesprosjekt på gården eller hadde gården som fellesprosjekt syntes å trives bedre med forholdet og trives bedre på gården. Fellesprosjekt kunne bety forskjellige ting hos både mannlige og kvinnelige drivere. Ett par hadde startet nye inntektsbringende tilleggsnæringer på gården, som var i ferd med å vokse seg forbi dyrhusholdet. Et annet par var sammen om alt på gården, og gjorde alt sammen. Et tredje par fremhevet fellesskapet i å sitte på verandaen på kveldstid og se utover gården og drømme og snakke om hva de skulle gjøre fremover. Atter en annen snakket om hvor viktig det var å ha fellesskap med å kunne fortelle om dagen og kyr som var syke eller kyr som hadde kalvet. Hun kunne ikke tenke seg en partner som ikke ville være aktiv som tilhører: ”nei, det ville jo ikke ha gått”. Videre virket det som om det kunne være nok at partner følte eierskap til gården, at han/hun kunne drømme og tenke og sette i gang prosjekter, *bruke* gården til egne formål, og finne *glede* i det gården kunne gi. Der dette skjedde så det ut til at det var nok til at fellesskapet ble sterkt nok til å være en støtte for hverandre.

I de parene hvor partneren hadde begrenset interesse i gårdsbruket og også ble gitt lite påvirkningsmulighet av brukeren (type selvstendig-bruker), så slo dette tilbake i den form at det ble tungt for brukeren å opparbeide tilstrekkelig motivasjon for arbeidet. I den ene tilfellet vurderte den mannlige driveren å slutte helt som driver, selge bruket og ta med seg kona og flytte til en annen kant av landet og slå seg ned som vanlig lønnsinntaker. I et annet tilfelle vurderte den mannlige brukeren å trappe ned på dyreholdet og vie mer energi til parets felles tilleggsnæring på gården.

9. Partners deltakelse – vel så mye et spørsmål om felles forståelse

Partners deltakelse slik vi så det overfor kunne slik være både deltakelse i arbeid og i diskusjon, å høre på hverandres drømmer, og å ha noen å fortelle om dagens hendelser, samt å ha en felles forståelse av nytten og gleden gården kunne gi. En bonus ved at partner hadde litt interesse for hva som foregikk på gården, var en generell forståelse av hva drivers arbeid bestod i. Det vil si at det også fantes en økt forståelse for at driveren ikke bare kunne ta fri, at det medførte mye planlegging å dra bort en helg, at det innebærer mye kveldsarbeid å ha kyr. I de tilfellene hvor felles forståelse manglet, så vi at parene slet med forholdet. Hver eneste kveld ble til en forhandling om timer i fjøset. Dette var demotiverende for driveren i de tilfellene vi så. I de to parene som hadde vært/var på randen av skilsmisse, så intervjuet vi begge parter (en hver), og fikk se fortvilelsen fra begge sider.

10. Tilbud om kursing – hvor viktig er partenes kunnskap for fordeling av arbeid?

Når bare en av paret på gården skal stå som driver og få tilbud om kursing, går da partneren glipp av informasjon? Vil dette trekke vedkommende vekk fra drifta? En historie fra en av intervjupersonene kan tyde på at dette var tilfelle hos dem. På denne gården var begge aktive i gårdsarbeidet, og alt var definert som et familieprosjekt. Begge de voksne jobbet ute og hadde ansvaret for gårdsdriften når de kom hjem. Kona på gården fortalte at begge deltar i arbeidet med dyra, han tok ammekyrene og hun smådyra. Da jeg spurte om hvorfor de hadde akkurat denne delingen, sa hun at det var tilfeldig, fordi hun måtte jobbe akkurat da kurset om kjøttfe

gikk, og at det derfor kun var mannen hennes som fikk deltatt på det. Derfor ble det slik at han tok ansvaret for dem. Hun koste med dyra, men han tok papirarbeidet og mer av beslutningene når det gjaldt dem. Dette tyder på at kunnskap gjennom kursing hadde innvirkning for arbeidsfordelingen på denne gården. Hvis man ønsker mer interesse og deltakelse i drifta fra partner, så kan muligens felles kursing være et tiltak som kanskje ha effekt. Man kan også tenke at det går an å ta i bruk nye multimedieteknologi, slik at kurset blir tilgjengelig for de er på jobb akkurat når kurset går, eller har andre hindringer, som mangel på barnevakt/hjelp til kveldsstellet i fjøset etc.

11. Eierskapsrot

Hvem som skal stå som eier og driver på gården, en eller begge, er en velkjent diskusjon. Her har vi tatt med noen kommentarer som viser at denne diskusjonen ikke er ferdig:

”Men vi er jo gift da, så vi eier vel sammen” (Kvinnelig partner)

Det var flere som ikke helt visste hvem som var eier, men antok at de eide sammen siden de var gift:

”Han eier og jeg er driver – det var hans odelsgård skjønner du” (Kvinnelig driver)

Dette så vi også et eksempel på hvor de hadde kjøpt gården sammen, men han sto som eier fordi de kjøpte av en slektning av ham, og dermed fikk de skattefordeler hvis han stod som eier. Det var hun som var driver og hadde gått inn med økonomi (lånekapasitet) i kjøpet, men hvis de skiller seg, hva skjer da?

”Jeg eier og jeg er driver, men hun står oppført på lånet. Det er kanskje ikke så bra” (Mannlig driver)

Et eksempel til lik den overfor, hun har lånt penger, men står ikke oppført som eier. Det vil i tillegg til å skape problemer ved eventuelt ekteskapsbrudd, skape problemer i banken hvis hun skal stå for en ytterligere søknad for et nytt prosjekt eller liknende, når hun bare har lån og ikke noe sikkerhet..

12. Kommentarer til de kvantitative analysene i kapittel 1 og 2 i lys av de kvalitative funnene

Denne undersøkelsen har som formål å finne temaer og viktige veier videre i forskningen. De kvalitative analysene har noen bidrag til de kvantitative analysene, til bruk til videre forskning. Dette blir kommentert kort nedenfor, og er ment kun som innspill.

Unøyaktighet ved registrering av arbeidstimer eller i hvor stor grad en blir vurdert å bidra.

Hva menes med ”partners deltakelse”? Er det kun traktor og fjøs? Hva med de som bidrar med penger gjennom inntekt fra annet arbeid, hvordan sikres det at dette bidraget blir med i rapporteringen? Hva med andre tilleggsnæringer på gården, eller hjelp i onna for eksempel, hvor vi ser at kvinner deltar uten å rapportere at de deltar? Kan det hende at de stereotype

mannlige aktivitetene blir regnet som deltakelse, mens det arbeidet kvinnene tradisjonelt gjør ikke blir regnet med fordi disse blir regnet som ”utenfor drifta” –selv om han ikke kunne ha drevet gården uten at arbeidet hun gjør blir utført? Vårt materiale tyder på at dette kan være tilfelle:

Eksempel 1: Kvinnelig driver som har full tids utearbeidende mann. Han er hjemme bare noen helger i måneden og bidrar da med det hun ønsker av tunge løft, den tyngste traktorkjøringen, han hjelper til med flytting av kyr. Han hjelper til i onna. Hun venter ofte med det hun trenger hjelp til til han er til stede. *Hun vurderer ham til å være medvirkende i gårdsdriften.*

Eksempel 2: Mannlig driver som har nesten full tids utearbeidende kone. Hun har også noe tilleggsnæring på gården, samt egen matauk av egen kjøkkenhage og bær, hjelper til med gårdens foretningsplan og papirer, hun har prøvd å kjøre traktor og å være i fjøset men sykdom stoppet det. Hun hjelper til med spesifikke oppgaver som å ringe dyrlege etc. I onna tar hun over alle hans oppgaver i hjemmet for å avlaste ham, slik at han får mer tid ute. De har ansvaret for separate oppgaver, og han tar seg av kyr og traktor. *Han anser henne som ikke medvirkende i gårdsdriften.*

Hva gir dette av mulige feilkilder? Bør statistikk som viser at menn hjelper mer til enn kvinner, sees i lys av sitatene overfor? Kanskje man bør spørre om noe annet, eller definere spesifikt hva en mener med deltakelse? Men hva? Det er et tema for videre studier.

Kommentar til kvantitativ analyse: telling av arbeidstimer og innleid arbeidskraft vs. inntjening

At deler av arbeidet ikke blir tatt med i definisjonen av hva et arbeid består av, for eksempel at kveldsrunden i fjøset ikke blir sett som fjøsarbeid (som vi så eksempel på i den kvalitative analysen), gjør at timeantallet brukt på gården kan bli feil ved egenrapportering. I den kvantitative undersøkelsen kom det fram at innleid arbeidskraft ikke ga like mye uttelling økonomisk per time som mannens eget arbeid på gården. Det kan være mange grunner til dette, men kanskje kommer kvinnens arbeidsinnsats som et usynlig tillegg til mannens timerapportering. Det vil si at innleid hjelp også må gjøre hennes arbeid hvis de er borte, for eksempel kveldsrunden, noe som ikke blir rapportert i ”fjøsstellet” av mannen (altså ser hans arbeid mer økonomisk effektivt ut). Hvis hun skal jobbe full tid utenfor gården, vil en del av dette usynlige arbeidet ikke bli gjort, eller det faller enda mer på ham.

Kommentar til kvantitative analyser: Partners innsats på gården førte ikke til bedre inntjening for familien som helhet

Det kan forklares ved at partner ellers jobber utenfor bruket, noe som vil kunne gi bedre inntjening totalt sett. Hvis man sammenlikner lønn for et arbeid utenfor gården med alle de arbeidstimene man kan finne på å jobbe på gården, men som man ”gjør for gøy”, så blir prisen per time mindre på gården - altså hvis driver legger ned de ekstra timene arbeid i nye prosjekter som ikke gir avkastning.

De kvalitative funnene viser at et entydig fokus på økonomi ikke er gyldig på gårdene. Det er fordi mange som bor på gård kan legge ned arbeidstimer for trivselsens skyld, på aktiviteter som ikke er tenkt å generere inntjening, men som er hobby og en del av livsgleden av å bo på

gård. Blir det da riktig å måle arbeidstimer opp mot økonomisk inntjening, hvor det ligger en slag forutinntatthet om at arbeidstimene alltid er ment å generere inntjening? Som nevnt var en gård som lagde ridesti i skogen for naboens hester. Hvordan skal man måle inntjening på dette? Dugnadsgjeld fra naboen er kanskje også en form for aktiva her.

Et annet perspektiv på dette er om denne typen hobbydrift kan være et forstadie til gründervirksomhet, at hobbyprosjektene kan føre til alternativ drift på gården.

Kommentarer til kvantitative analyser: Ensom som bonde?

Et annet funn i de kvantitative analysene var at de som drev gården alene ikke følte seg mer ensomme som gårdbruker enn de som hadde en partner som deltok med arbeidstimer i drifta. Spørsmålet om partners betydning ble imidlertid aldri stilt direkte, så ”ensomhet som gårdbruker” kunne ha blitt tolket annerledes enn ensomhet i forhold til partner/familie. Hva er forskjellen for en bonde på ”å føle seg ensom” og ”å føle seg ensom som bonde”?

Vi fant i det kvalitative materialet at nettopp partners involvering var viktig for å motvirke ensomhet (ikke som bonde, men som ektemann og far). I vårt case fører dette til eksperimentering med å tilpasse gårdsdrifta, og motvirker stabil drift. De kvantitative og kvalitative resultatene trenger ikke å være motstridende i og med at det kan handle om forskjellige roller en gårdbruker har. Vi vil argumentere med at et økende behov for å være tilstede som far også øker behovet for at ungene må være interessert i å være med i gårdsdrift og fjøs – så man kan se hverandre nok. For at dette skal skje, tror vi at det er viktig at også partner (som oftest mor til barna) også er interessert i gårdsdrifta, for å stimulere ungenes interesse, og også skape grobunn for en interesse for å ta over gården når den tid kommer. Fjerning av ordene ”som bonde”, samt å legge til et spørsmål om partners interesse for å høre om gården/driftsarbeidet i tillegg til partners arbeidstimer i drift, vil kunne gi mer informasjon.

13. Oppsummering

Den kvalitative undersøkelsen består av analyse av dybdeintervjuer av drivere og partnere på gårdsbruk i kommunene Steinkjer og Steigen. De ble intervjuet om partners betydning for drift og fremtidsplaner på gårdsbruket. Det kom frem en rekke nye perspektiver som bør vurderes forfølges i en større undersøkelse.

Det ble funnet at det var flere måter driver forholdt seg til partner på, den ene var at driver ville ha drifta for seg selv og ikke ønsket innblanding (selvrådende), den andre var de som ønsket å dele opplevelsene og drømmene om gården (inkluderende), den tredje kategorien var de som gjorde alt arbeidet nærmest ”hånd i hånd” (de symbiotiske). Disse forskjellige typene av drivere forholdt seg til familien på forskjellige måter, hvor de selvrådende driverne hadde større problemer med tidsklemma i og med at de ikke kunne kombinere arbeid og familie, og det virket som om det muligens kunne påvirke barna til å søke seg vekk fra gårdsbruket. De inkluderende satte krav til innlevelse i hverdagsopplevelser og felles framtidssdrømmer, og de symbiotiske brukte hele gården som deres egen felles stue.

Arbeidstimene til både bruker og partner kunne gå til ”trivselsprosjekter” så vel som til tradisjonell drift. Vi vet ikke betydningen av dette arbeidet, da disse hobbyprosjektene muligens kan være et nødvendig forstadium til utvikling av nye næringer. Det vil være en oppgave for fremtidige spørreskjemaer og også kvalitative undersøkelser å ta høyde for denne andre motivasjonen i spørsmål om arbeidstimer og økonomi.

En velkjent diskusjon som også kom opp i vårt materiale, var hvordan man skal definere deltakelse i gårdsarbeid/drift. Ordet ”deltakelse” blir definert forskjellig i de forskjellige intervjuene vi har foretatt, og det signaliserer at det også i spørreskjema-svarene kan ligge forskjellige definisjoner innbakt.

De som hadde et fellesprosjekt på gården eller hadde gården som fellesprosjekt syntes å trives bedre med forholdet og trives bedre på gården. Fellesprosjekt kunne bety forskjellige ting hos både mannlige og kvinnelige drivere. Det virket som om det kunne være nok at partner følte eierskap til gården, at han/hun kunne drømme og tenke og sette i gang prosjekter, bruke gården til egne formål, og finne glede i det gården kunne gi. Der dette skjedde, så det ut til at det var nok til at fellesskapet ble sterkt nok til å være en støtte for hverandre. Partner trengte ikke nødvendigvis bidra med konkrete arbeidstimer til drift, selv om noen så dette som en stor fordel, men hun måtte være interessert.

En bonus ved at partner hadde interesse for hva som foregikk på gården, var en generell forståelse av hva drivers arbeid bestod i. Det vil si at det også fantes en økt forståelse for at driveren ikke bare kunne ta fri, at det medførte mye planlegging å dra bort en helg, at det innebærer mye kveldsarbeid å ha kyr. I de tilfellene hvor felles forståelse manglet, så vi at parene slet med forholdet.

Når bare en av paret på gården skal stå som driver og få tilbud om kursing, kan da partneren gå glipp av informasjon som kan trekke vedkommende vekk fra drifta? Hvis man ønsker mer interesse og deltakelse i drifta fra partner, så kan muligens felles kursing være et tiltak som kanskje kan ha effekt.

Tema for nye forskningsprosjekter

Dette forprosjektet har vist at partners involvering i gårdsdrifta er mangetydig og at vi trenger mer kunnskap om hva partners involvering eller manglende involvering i realiteten kan bety. Det viste at gamle problemstillinger som at bare en kan registrere seg som partner og kvinner underrapporterer sitt arbeid i drifta fortsatt er aktuelle problemstillinger. Dette må det tas hensyn til i analyser av kvantitative oversikter. Videre fant vi flere temaområder som vi anser som viktige for landbruket, og som vi trenger å vite mer om for å sikre en langsiktig stabil produksjon av mat i Norge. Disse er:

1. Det finnes flere måter Driver forholder seg til partner på, vi har skissert 3 typer: selvrådende, inkluderende og de symbiotiske.
2. At timene brukt på ”prosjekter” ikke alltid er knyttet til drift. Det kan også være hobbybaserte prosjekter som ikke har en økonomisk bakgrunn.
3. Når vi spør om hva ”deltakelse” på gården betyr, så får vi forskjellig svar. Det vil si at spørreskjemaundersøkelser kanskje også er basert på forskjellig tolkning, og må bli mer spesifikke for å få de svarene vi skal ha.

4. Å ha et fellesprosjekt på gården, eller å ha gården som fellesprosjekt kunne også bety forskjellige ting. Noen delte arbeidstimer på store nye eller gamle prosjekter, andre hadde hver sine prosjekter på felles grunn. Det viktige var at partner også så gården som sitt bruksområde, og kunne lage kjøkkenhage, eller sette opp kaninbur i hagen uten å måtte spørre om lov. Der dette ikke fungerte, berørte det også kjærlighetsforholdet.
5. Det kunne se ut i vårt materiale som at der mor var engasjert i drifta/gården var ungene mer interessert i og mer deltakende i drifta.
6. En stor fordel med fellesprosjekt var at partner fikk økt forståelse for melkebondens hverdag – og de begrensninger det gir på fleksibilitet i hverdagen.
7. Der bare en fikk dra på kurs, utviklet det seg ”tilfeldige” skiller i arbeidsdelingen etter hvem som hadde kunnet gå på kurset.

Felles oppsummering: Veien videre i nye forskningsprosjekter

Hensikten med undersøkelsen var å belyse viktige temaer for videre forskning innen norsk landbruk, med blikk på partners rolle på gårdsbruket. Målsetningen for dette forprosjektet var å undersøke omfanget av partners deltakelse i jordbruket, og hvilken betydning partners deltakelse har for blant annet økonomi og trivsel. Vi valgte å gjøre både kvantitative analyser av tilgjengelige data samt en kvalitativ intervjuundersøkelse.

Resultatet av forundersøkelsen skulle brukes til å gi innspill til rådgivningstjenesten i landbruket, gi innspill til lovgiverne, samt å vise kunnskapsbaserte fokus for videre forskning.

Tre forskningsinstanser har vært med på denne forundersøkelsen, NILF, Bygdeforskning og KUN Senter for kunnskap og likestilling, hvor sistnevnte har hatt prosjektlederansvar og redaktøransvar. NILF, Bygdeforskning og KUN har presentert sine funn i hvert sitt kapittel.

Forprosjektet viste at:

1. I den kvantitative undersøkelsen finner vi en positiv sammenheng mellom partners bruk av arbeidstimer på gården og gårdens driftsinntekter. Men undersøkelsen viser også at det er mer lønnsomt for familiens totaløkonomi at partner har lønnet arbeid utenom gårdsdriften. Dette er en ren økonomisk analyse. Nærmere oppsummering av denne finnes i sammendraget og i fulltekst i kapittel 1 og 2.
2. Den kvalitative analysen viste at partner kan delta på andre måter enn hva en tradisjonelt forstår med drift. For eksempel var partners følelsesmessige involvering/interesse for arbeidet viktig for driver, for eksempel at en partner med jobb utenfor gården kom for å se på nyfødte kalver, eller at en partner skapte seg egne prosjekt og interesser på gården. Disse forståelsene av deltakelse så ut til å påvirke bondens motivasjon for arbeidet og landbruksinteressen hos barna. Undersøkelsen sannsynliggjør at kvinnelige partnere fremdeles kan finne det naturlig å underrapporterer sine arbeidstimer i det som blir forstått som tradisjonell drift. Nærmere oppsummering av undersøkelsen finnes i sammendraget og med fulltekst i kapittel 3.

Veien videre i forskning

Denne oppsummeringen viser noen føringer for videre forskning. Her er noen av retningene det går an å tenke seg på bakgrunn av denne rapporten:

”Deltakelse” på flere måter enn det vi før har antatt

NILF påpeker at de ikke har målt den økonomiske effekten av at partner er involvert i beslutningsprosesser og ledelse på gårdsbruket, siden dette er variabler som ikke finnes i driftsgranskningene. Disse variablene kan derimot tenkes lagt inn som spørsmål ved en senere undersøkelse. Med en utvidet forståelse av hva ”partners deltakelse” kan ha av betydning vil en ny kvantitativ undersøkelse kunne gi spennende svar på om engasjement og interesse –

samt at partneren finner seg til rette og får lov å ta plass på gården med seg og sitt – kan ha betydning også for drivers eget engasjement og energi i arbeidet.

Økonomi og drift vs. hobby/bonusdyr/bare for gøy – starten på gründervirksomhet?

Videre undersøkelser av kvalitativ art bør ha med et tema om hvordan det tenkes rundt arbeid og hobby, kapasitet og økonomisk inntjening, og også hvordan det tenkes om oppgradering og investering på gården, for eksempel av robot-fjøs eller andre typer store investeringer. Og ikke minst – hvordan den sosiale innsats/hobby som er rettet mot lokalsamfunnet fungerer, og hvordan hobby-prosjektene noen ganger kan lede til gründer-virksomhet med utvikling av inntekt fra alternativ drift på gården.

Langsiktig stabil drift: Om barns ønske om å ta over gården

Vi ønsker videre kvalitative og/eller kvantitative undersøkelser hvor det rettes søkelys mot hva som legger til rette for at barn som er vokst opp på bruk ønsker å ta over gården. Har det vært viktig at mor har vært engasjert i gården? Har driver (uansett mor eller far) tatt dem tilstrekkelig med i drifta og latt dem få rom til å utvikle seg der og gjøre sakene på sin egen måte? Hva er det som har gjort at de unge ønsker å ta over? Gleden over dyra? Økonomiske utsikter? Ønske om å bli i bygda?.

Systematisk gjennomgang av regler og rådgivning, f.eks v/ likestillingsanalyse

Vi ønsker at lovgivningen og rådgivningstjenesten gås igjennom ved å lete etter uønskede effekter, og finne mulige endringer som kan gjøre stor forskjell for driverne. I tillegg bør det gjøres en ”gender audit”/likestillingsanalyse av tilsvarende, for å se etter ikke-intenderte diskriminerende effekter av lovgivning og rådgivning. Har det noen effekt for eksempel at bare en kan stå som driver og at denne primært får tilbud om kursing?.

Forbedringer av driftsgranskningene (NILF)

Innenfor rammen av dette prosjektet har det kun vært rom for relativt enkle analyser, mens en grundigere behandling av materialet ville kanskje gitt annen innsikt. For eksempel kunne man sette diverse grupper opp mot hverandre, sammenligne med gårdsbruk uten partner, bruke andre økonomiske mål som for eksempel produksjon per arbeidstime. Videre kunne man ha målt den økonomiske effekten av at partner er involvert i beslutningsprosesser og ledelse på gårdsbruket, siden dette er variabler som ikke finnes i driftsgranskningene. Disse variablene kan tenkes lagt inn som spørsmål ved en senere undersøkelse.

Nye spørsmål i Trendundersøkelsen (Bygdeforskning)

Det bør legges inn nye spørsmål i Trendundersøkelsen om hvorvidt partner deltar i beslutninger om investeringer, produksjon og så videre, det vil si om de deltar på andre måter enn bare spørsmål om arbeidsinnsats målt i timer.

KUN

Senter for kunnskap og likestilling

N-8286 Nordfold

Kunnskapsparken

Jakob Weidemannsgate 9

N-7713 Steinkjer

Telefon 75 77 90 50

Faks 75 77 90 70

post@kun.nl.no

Senter for kunnskap
og likestilling

www.kun.nl.no